

U SLAVONIJI

NAPAD NA KUTJEVO

Dvadeset prva brigada je formirana u jeku bitke na Sutješci. Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito je tada naredio preko „Slobodne Jugoslavije“ svim jedinicama NOVJ da pređu u ofanzivu radi rasterećenja Operativne grupe pod komandom Vrhovnog štaba. Tu je naredbu uhvatila i obavještajna služba Drugog domobranskog korpusa u Slavonskom Brodu 23. maja 1943. godine. Svim neprijateljskim jedinicama je upućena depeša u kojoj se upozorava na tu Titovu naredbu.³⁴

„U rejonu sela Orljavca i Straženama, Slavenska Požeja, okupljaju se tri partizanske brigade.³⁵ Ovo okupljanje ima svoju podlogu u naredbi Tita, izdatoj preko krugova³⁶ svim jedinicama NOV i POJ. .. okupator je preduzeo ofanzivu na Crnu Goru, Hercegovinu i Sandžak ubacivši u borbu ustaše, domobrane i muslimansku legiju u cilju da uništi naše redove.

Stoga naređujem svim jedinicama NOV i POJ da pojačaju svoje ofanzivne operacije protiv saobraćajnih veza okupatora. Smjesta ima otpočeti rušenje pruga, mostova, cesta i velikih objekata, uništiti neprijateljski saobraćaj. Naročito mjesto imaju odredi Slavonije. Naše jedinice vode ogorčene borbe protiv okupatora u Crnoj Gori i vašu je dužnost da pomognete ovu borbu. Tito“.

³⁴ Raspis stožera 2 domobranskog zbora. Zbornik, tom. V, knj. 15, dok. 169.

³⁵ Jedinice 4. divizije 6. korpusa (12, 16. i 18. brigada).

³⁶ Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija“.

Izvršavajući Titovu zapovijest, štab Prvog slavonskog korpusa je planirao opštu ofanzivu u istočnom dijelu Požeške kotline da bi se razbila sva neprijateljeva uporišta u tom kraju, a i da bi se prenijela borbena dejstva u Podravinu. U toj ofanzivi su učestvovalе sve jedinice Prvog slavonskog korpusa. Najprije je bilo na udaru uporište Kutjevo. Njega je posjela Šesnaesta ustaška bojna bez jedne satnije.³⁷ Na Kutjevo je napadala 18. brigada, a Sedamnaesta se za borbu rasporedila tako da prije svega zaštititi jedinice što su bile u napadu od udara u leđa i, drugo, da spriječi bekstvo neprijatelja iz opkoljenog uporišta. Ostale jedinice su bile na obezbjeđenju da bi spriječile intervenisanje iz okolnih uporišta.³⁸

U skladu sa zadacima, štab Desete divizije odredio je zadatke³⁹ Dvadeset prvoj brigadi, čiji su bataljoni imali da spriječe neprijatelja da prodre saobraćajnicama Slavenska Požega — Vetovo — Kutjevo, Našice — Slavenska Požega, Orahovica — Kutjevo — Slavenska Požega. Jedna četa iz Dvadeset prve brigade je imala zadatak da štiti vatrene položaje korpusne artiljerije.

Jedinice Osamnaeste brigade su u prvom naletu razbile spoljnu odbranu i sabile ustaše u nekoliko (jakih) objekata. Iz njih se neprijatelj cijelog dana ogorčeno branio, ali kako se počela spuštati noć, iskoristio je nebudnost naših jedinica i bez većih gubitaka se izvukao iz obruča i povukao u Slavonsku Požegu.⁴⁰

Na zasjedama Dvadeset prve brigade nije došlo do borbe, sem kratkotrajnog sukoba sa grupom ustaša na položajima Prvog bataljona koji su bježali iz Kutjeva. Ubijeno je pet i zarobljen jedan. Zaplijenjen je jedan automobil i tri puške.

U toj akciji je poginuo Stanko Puač Rido, prvi iz brigade. Nije ustanovljeno kako je taj prvoborac i kurir štaba brigade poginuo, ali je vijest o tome odmah pros-

³⁷ Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 177, str. 236.

³⁸ Isto, knj. 15, dok. 86, str. 250.

³⁹ Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 85, str. 256.

⁴⁰ Dvadeset devetog maja 1943. naše snage drže blokiranu pastuharnu. Pošto je neprijatelj odbio da se preda, naše snage su se pregrupisale i pripremale se za odlučan juriš. Tako je oslabila blokada. Neprijatelj je to iskoristio i probio se u pravcu Slavonske Požege. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 36, str. 122.

trujala kroz jedinicu. Rido je bio veoma hrabar borac, snalažljiv i pouzdan u svakoj prilici. Sve što je imao stavio je u službu ustanka i revolucije. Njegovu kuću u Kruševu narod i partizani su nazivali partizanskim domom „Rido“. U njemu su održavani sastanci i kolektivno slušane radio-vijesti.⁴¹

S padom ustaškog uporišta u Kutjevu kod neprijatelja je nastala pometnja. Naoružani folksdojčeri iz sela Kule, Poreča i nekih drugih, kao i razne naoružane ustaške grupe, s porodicama su panično bježali u Pleternicu,⁴² a neki čak i u Novu Kapelu.⁴³ Pod snažnijim naletom naših brigada, padala su jedno za drugim neprijateljeva uporišta Ferovac, Caglin, Kula, Poreč i Ljeskovica. U Požeškoj kotlini ostala su uporišta koja su u stvari činila predstražu Požege: Trenkovo, Jakšić i Pleternica.

Iz Slavonske Požege neprijatelj nije ni pokušao da interveniše, a pruga Našice — Pleternica je potpuno izbačena iz saobraćaja. Prekinut je svaki saobraćaj sa Podravinom, a veza sa Osijekom išla je preko Slavonskog Broda i Vinkovaca.

Do napada na Našice Dvadeset prva brigada je bila u selima u istočnom dijelu Požeške kotline i spriječavala neprijatelja da upadne u oslobođeno područje. U njoj se tih dana vrlo organizovano politički radilo. Na zborovima i mitinzima u selima objašnjavali su se ciljevi NOB-e, i govorilo se o bratstvu i jedinstvu, o jednakosti naroda i narodnosti Jugoslavije. S obzirom na to da je na tom području uticaj neprijateljeve propagande bio jak, jedan broj ljudi je sa prilično straha i opreza dolazilo na te

⁴¹ Prema sjećanju general-pukovnika Dake Puača, tadašnjeg komandanta brigade. U stvari, Ridjo je u trenutku zatišja borbe krenuo u Kutjevo da uspostavi vezu sa 18. brigadom. Nije se vratio, i nikada se više o njemu nije ništa čulo.

⁴² Antun Miletić: Vojne formacije folksdojčera u borbi protiv NOP na njemačkoj okupacionoj teritoriji NDH 1941—1945. Zbornik 11/1974, HIS, Slavonski Brod, str. 91—115.

⁴³ U Pleternici i Novoj Kapeli nalazi se oko 2.000 izbjeglica sa oko 200 seljačkih kola koji traže smještaj i prihvata. U Kapelu je došao avionom lično rajsfirer SS za NDH i zapovjednik njemačke SS policije NDH general-major Konstantin Kamberhofer, koji je u tu svrhu angažovao policijski bataljon u Đakovu, za njihov prihvata i transport do sela Kravice i Josipovac kod Osijeka. Građa za Historiju NOB u Slavoniji, knj. 6, dok. 11, str. 27.

skupove. Isto tako i odziv na apel da se stupa u partizane nije dao očekivane rezultate.⁴⁴

Tih dana je upućeno na oficirski tečaj iz Dvadeset prve brigade šest starih, provenenih boraca.⁴⁵

NAPAD NA USTAŠKO UPORIŠTE DONJU MOTICINU

U nastavku napada na neprijatelja u istočnoj Slavoniji štab korpusa prenosi borbena dejstva u Podravinu. Novi zadatak je bio napad na Našice i manje ustaško uporište Donju Motičinu.⁴⁶ U uvodnom dijelu zapovijesti i korpusa i Desete divizije isticalo se da slavonske jedinice tebea svojim dejstvima da olakšaju položaj našim snagama koje su u petoj ofanzivi vodile teško borbe na Sutješci i da tako izvrše naređenje vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita.

Za napad na Našice određena je Dvanaesta brigada (bez jednog bataljona), a Sedamnaesta i Osamnaesta brigada i Drugi bataljon Dvadeset prve brigade zatvarali su pravce prema obližnjim uporištima. Dva bataljona Dvadeset prve brigade dobila su zadatak da unište ustaško uporište u Donju Motičini.

Na osnovu dobijenog zadatka, štab Dvadeset prve brigade je izdao zapovijest^{47,48} prema kojoj Drugi bataljon ostaje u rejonu sela Gradca da zatvori saobraćajnicu Šlavonska Požega — Našice, a Prvi i Treći bataljon kreću u napad na Donju Motičinu.

To je uporište bilo fortifikacijski dobro utvrđeno, bun-keri taktički ispravno raspoređeni i valjano međusobno povezani, a ispred njih su bile žičane prepreke. Znalo se da se ustaše neće lako predati, da će ih potpomoći mješ-

⁴⁴ Izveštaj komesara 10. divizije. Građa za historiju NOB u Slavoniji, knj. 6, dok. 42, str. 119—125.

⁴⁵ Na tečaj su otišli: Stanko Gostimir (18), Lazo Grznica (18), Dragan Džodan (20), Dragan Pekeč (20), Dušan Lukić (20) i Đuro Kozar (20). VII, arhiv, sig. br. 1—7, 1121.

⁴⁶ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 8, str. 29.

⁴⁷ Zapovijest štaba 21. brigade od 3. 6. 1943. štabovima bataljona za napad na Donju Motičinu. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 16, str. 53.

⁴⁸ U izveštaju Velike Zupe Podravlje se navodi da je u Donjoj Motičini bio vod ustaša iz 15. ustaške bojne (oko 60) i oko 100 naoružanih seljaka. Arhiv, VII, sig. br. 15—5—1, k. 93. i 4/5—1, k. 93. Zapovjednici domaćih ustaša bili su poznati ubica Franjo Lukačić i brat mu Franjo, te Fabijan Fabo Kapetanović.

tani koji su bili neprijateljski raspoloženi prema partizanima. Štab brigade je obavjestio borce da je Donja Motičina u stvari druga Španovica.⁴⁹

Prvi bataljon je dobio zadatak da napadne uporište sa zapadne strane. Dvije čete su bile na pravcu glavnog udara, prema crkvi i raskrsnici puteva. Cilj je bio da se neprijatelj spriječi da pruži organizovan otpor na položajima koje je bio najjače utvrdio. Treći bataljon je napao uporište sa istočne i sa jugoistočne strane. U zapovjesti se zahtijevalo da napad bude silovit i jednovremen, s ciljem da se uporište ispresijeca, a zatim da se njegove izolovane grupe opkole i unište. Znalo se da se na crkvenom tornju nalazi puškomitraljez, a možda i dva, i da bi mogli našim jedinicama, prilikom prilaženja i kad se razdani, nanijeti gubitke.

Iznenadenje u napadu, a samim tim i početni uspjeh, izostali su pošto nisu bile sve jedinice stigle na vrijeme na polazne položaje, već su stupale u borbu kako je koja pristizala. Neprijatelj je to iskoristio i postupno se povlačio u središte sela, odakle se žilavo branio. Ustaše su bile sabijene u nekoliko kuća, ali su te kuće bile utvrđene i pogodne za otpor. Iako su bile sasvim opkoljene i u bezizlaznoj situaciji, ustaše su se ogorčeno branile očekujući da im u toku dana stigne pomoć iz obližnjih garnizona.

Ustaše su pozvane na predaju, ali su se one još žesće branile. Zbog toga je štab brigade usredsredio vatru iz svih automatskih oružja i minobacača na opkoljene objekte, a jedinica se počela pripremati za odlučni juriš. Dok je obilazio položaje i bodrio borce, vatrom iz crkve je smrtno pogođen komesar brigade Feđa. Vijest o tome se brzo prenijela od borca do borca. To je još više podstaklo jedinice da krenu u napad. Valjalo je spriječiti nove gubitke.

Feđa je bio pravi komunist, sin Partije. Rođen je 1915. godine u Mitrovici, u radničkoj porodici. Otac mu je bio grafički radnik, a majka, Karolina, drvodeljska radnica. Već u 10. godini osjetio je gorčinu siromaštva. Otac mu odlazi na rad u Ameriku, odakle se vratio 1936. Zbog toga je položaj porodice još teži, ali majka uči svoju djecu poštenju, stvara kod njih radne navike, upućuje ih na samostalan život.

⁴⁹ 4/5. 10. 1942. slavonski partizani su zauzeli Spanicu, koja je bila poznata po zločinima izvršenim u pakračkom kraju. Uporište je branilo 240 ustaša seljaka, a napadalo je 1.700 partizana. Građa za HIS, knj. 3, str. 77.

U 13. godini Feđa odlazi na učenje ugostiteljskog zanata. Druži se s naprednom radničkom omladinom. Godine 1935. učestvuje u radničkim akcijama i manifestacijama.

Na zanatu u Sremskoj Mitrovici mladi Braco, kako su ga drugovi zvali, shvatio je da su njegov život i rad vezani za borbu, napore i pobjede radničke klase. Odlazi u Beograd. Tu se povezuje s naprednom radničkom i studentskom omladinom. Na poziv Partije odlazi u redove internacionalnih brigada u Španiji.

U Španiju je stigao 15. 11. 1937. godine. U borbama protiv fašista dolazi do izražaja i njegova vojna vještina. Po završetku tečaja u Almanasu, stupio je u bateriju „Stjepan Radić” u kojoj je bilo 80 Jugoslovena. Ubrzo je postao sekretar baterije.

U to vrijeme piše i za list jugoslovenskih iseljenika u Kanadi „Slobodna misao”. U napisu je riječ o stanju na frontu, o ciljevima borbe i lepotama Španije. U svojim pismima majci pun je optimizma i vjere u pobjedu. Bio je na frontovima u Teruelu, Huenki, Morelju, Famagusti, Kasteljonu i Kameronu. Svoje dužnosti obavljao je savjesno, odgovorno i autoritativno. Bio je pravi antifašist, disciplinovan i primjeren komunist i borac.⁵⁰

Nakon pada španske republike dopao je, kao i svi naši borci, logora u Francuskoj. U žicama su se komunisti pripremali za nove zadatke, jer je drugi svjetski rat već uveliko tutnjao.

Pišući o tim događajima u ediciji „Španija”, general Vojo Todorić na jednom mjestu kaže: „... Franjo Milić i ja radili smo kao varijoci pod vedrim nebom na montiranju i zavarivanju željezničkih cijevi raznih profila. Naš komitet, u kojem su bili Vlado Lončarić i Obrad Stišević, funkcionisao je od izlaska iz logora Verne. Prevodio naš je iz Njemačke Cvetko Vječeslav Flores iz partijske organizacije iz Zagreba.

Tako se vjerovatno vratio u zemlju drug Feđa. Iz Zagreba se javio majci, tako je najzad saznala da je živ i da je stigao u zemlju. Iz Zagreba je Feđa po direktivi Partije upućen u Slavoniju da prenese svoje bogato revolucionarno, partijsko i vojničko iskustvo u organizovanju narodnooslobodilačke borbe.

Kada je formirana 12. slavonska brigada, Feđa dobija zadatak da rukovodi njenim agitpropom. Po formiranju 21. brigade Feđa postaje njen komesar.”

U članku „Izvršćemo ono što započeste vi”, objavljenom u prvom broju lista Dvadeset prve brigade posvećenom revolucionarnom Fedinom životu i radu, komandant korpusa Petar Drapšin je o Fedi napisao: „...Neminovna je naša bol što se moramo rastati od tako dobrog druga. Ali, mi se ne rastajemo, jer sa nama ostaje njegov primjer, borbenost, poštovanost, revolucionarnost za vječita vremena. On će biti vječito sa njegovim borcima 21. brigade. Neka je vječna slava drugu komesaru Fedi, koji već 6 godina stoji u prvim borbenim redovima naše borbe protiv fašizma.”

Naređeno je da se donose slama, sijeno, kukurzovina, sitno granje, loza, sve što je lakozapaljiv materijal. Trebalo je uz pomoć vatre slomiti otpor u najbolje brañenom uporištu, u crkvi.

⁵⁰ Podatke prikupio i sredio general-pukovnik Vicko Antić Pepe.

Bombaši, dobrovoljci, su pod zaštitom automatskog oružja pohrlili na bunkere. Među prvima su vodnik druge čete Pero Sirovica i najmlađi borac u brigadi Milorad Marinković Mali, Bosanac. Zamjenik komandira prve čete Lazo Prokopić, iz sela Sažija, poslije eksplozije bombe skače u rov i otima puškomitraljez. Zapaljena je slama na crkvenim vratima, a unutra prašte pojedinačni pucnji i bombe. To ustaše uzimaju sebi život jer ne žele da se predaju. Svakog trenutka se očekivalo da uporište padne, a već je bilo i vrijeme: 12 časova.

Javila se sumnja hoće li zasjede izdržati pritisak jakih neprijateljskih snaga duboko u podravskoj ravnici.

Baš tada stiže naredba od štaba korpusa o povlačenju. Ishod napada na Donju Motičinu bio je: ubijeno 100 i zarobljeno 20 ustaša; izgorjeli: nekoliko kuća, šumarija i crkva iz kojih je neprijatelj pružao otpor. Zaplijenjeno je samo 20 pušaka, dva puškomitraljeza, 15 bombi i 30 kola raznovrsnog materijala.

I brigada je pretrpjela osjetne gubitke: 17 boraca i rukovodilaca je poginulo, 25 ranjeno.⁵¹ Osim komesara brigade Feđe, poginuli su i komandir čete Đuro Birač, iz Kukunjevaca kraj Pakraca, komesar čete Mile Bizaj, iz Istre i desetari Mile Vlasac i Dragan Petomak. U toj borbi su se istakli⁵² Lazo Prokopić, Pero Sirovica, vodnici Božo Vojvodić i Ignjatije Arsenović, Milorad Marinković i puškomitraljezac Nikola Naradžić.⁵³

Poslije napada na Našice i Donju Motičinu brigada se povukla na Krndiju. U rejonu kote 602 i kod izvora Dobra Voda su uz sve počasti sahranjen komesar brigade i ostali poginuli drugovi. Od tada je narod taj izvor prozvao „Fedin bunar“. Odajući Fedi puno poštovanje za

⁶¹ Spisak poginulih u Donjoj Motičini, Arhiv VII, sig. br. 7—4—1137.

⁵² Izveštaj štaba 21. brigade štabu 10. divizije o napadu na Donju Motičinu 7. 6. 1943, Arhiv VII, sig. br. 16—36—1—1139.

⁵³ U članku pod naslovom „Držanje borca narodne vojske“ zamjenik komesara Miloša Crnobrnje ističe se da je on uoči napada na D. Motičinu primljen u partiju, da je opravdao povjerenje i da, iako je bio ranjen i krv tekla niz puškomitraljez, nije napuštao borbene redove (objavljeno u „Prvom brigadiru“ na stranici 13). A Svetožar Puač Kobac se seća da jedna devojkica još u narodnoj nošnji, bez puške, baca u ustaški rov dvije bombe, a zatim skače u rov i donosi pušku. U borbi kod Omanovca 13. 6. je poginula, tako da se nesijeća njenog imena. Svetožar Puač, prvoborac, potpukovnik u penziji.

njegov revolucionarni rad i odanost stvari radničke klase i revolucije, agitprop brigade je izdao posebnu brošuru.⁵⁴

U ocjeni prve borbe 21. brigade štab Desete divizije u svom izvještaju⁵⁵ piše da je u tom okršaju, koji je bio njeno vatreno krštenje, stekla dragocjeno iskustvo, u kom je smjelo jurišala na bunkere, kombinujući vatru iz automatskog i teškog naoružanja s pokretom jedinica. Štab brigade i štabovi bataljona stalno su bili sa svojim jedinicama i neposredno su uticali na tok dejstava. Neki članovi štaba su, međutim, otišli u prvu liniju, postali borci, bombaši i puškomitraljesci, a tada jedinicama nije imao ko da komanduje, pa je ta omaška i u bataljonima a i u štabu brigade uočena i ispravljena.

Izvještaj komesara Desete divizije Vlade Janjića Cape o toj borbi završavao se ovim riječima:

„Borbeni moral je na visini. Vlada uvjerenje da nema zadatka koji oni ne bi mogli izvršiti. Borci imaju ogromno povjerenje u svoje rukovodioce, a posebno komandant brigade. On uživa među borcima velik ugled, poštovanje i povjerenje. Brigada će biti spremna za naredne zadatke, dok se malo borci okrijepe i odmore, operu već i istrijebe se od vašiju ponovo će biti spremni i sposobni za marš i borbu.”

Sa „Fedinog bunara” brigada je krenula grebenom Papuka u zapadni dio Požeške kotline i razmjestila se u selima Smoljanovcu, Odžakovcu, Klisu, Nježiću, Amatovcu i Seovcu. Tu je popunila svoje redove novim borcima i štitila slobodnu teritoriju.⁵⁶ Popunjen je i štab brigade.

⁵⁴ Gloria 01. i do Comosario Honor alas brigadas internas — Slava palom komesaru — čast internacionalnim brigadama, štampana u 200 primjeraka u ciklostilu: prilog za ovu brošuru dali su špar.ski borci, komandant korpusa Petar Drapšin i Vicko Antić Pepe, komandant 10. divizije, te Rudi Mihaljinec Tenka, a u „Bri-gadiru” su izašle i dvije pjesme posvećene Fedinoj pogibiji: Anđelka Turčinovića — „Osamljeni grob” i Nemanja Jagodić — „Pao je drug Feđa”.

XXI slavonska pjeva, B. Bosiočić 1978, Podravska Slatina, str. 17. i 18.

⁶⁵ Izveštaj štaba 10. divizije o napadu na Našice i Donju Motičinu 8. 6. 1943. štabu Slavonskog korpusa NOV i POH. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 37, 116, Arhiv VII, sig. br. 2—2/1, k. 470.

⁵⁹ U selu Poljanskoj kraj Slavonske Požege brigada je 11. 6. 1943 mobilisala osamnaest mještana od kojih su 9 poslije borbe za Sirač dezertirali u Slavonsku Požegu, predali se neprijatelju sa oružjem. Arhiv VII, sig. br. 24/2. k. 196.

Tih dana došao je za komesara prvoborac iz Moslavine, član Partije 1936. godine, Ivan Turčinović Suri.

U četama i bataljonima održavaju se sastanci i konferencije. Zbirana su iskustva iz posljednje borbe i rad brigade na terenu.

ZASJEDE KOD OMANOVCA

Za borbu protiv neprijateljskih oklopnih i motorizovanih kolona slavonske brigade nisu imale odgovarajuća oruđa. Najčešće su se partizani suprostavljali tenkovima samo flašama sa zapaljivom smješom i svežnjevima bombi. Obavezno se, u gotovo svakoj prilici, primjenjivalo zaprečavanje: prekopavanjem saobraćajnica, rušenjem manjih mostova i propusta i obaranjem velikog i debelog drveća na puteve. Ipak je to više bio način da se neprijatelj zadrži, a ne vođenje efikasne protivoklopne borbe.

U takvim okolnostima štab korpusa je težio da se na bilo koji način domogne protivtenkovskog oruđa. Pošto je korpusna obavještajna služba utvrdila da se u Siraču nalaze dvije čete Četvrtog gorskog zdruha ojačane protivoklopnim topom, sa dva minobacača i šest teških mitraljeza,⁵⁷ odlučeno je⁵⁸ da se napadne na to uporište.

U toj akciji su učestvovalе sve operativne jedinice korpusa. Najviše njih je bilo u zasjedama, a u napad je išla jedna brigada.

I tako, napad na Sirač je povjeren Sedamnaestoj brigadi, s tim da njen Treći bataljon postavi zasjedu prema Badljevini od kote 172 do Popovog Salaša. U zapovijesti divizije je stajalo da će Dvadeset prva brigada postaviti zasjedu prema Pakracu na liniji od sela Omanovca, gdje se spajaju pruga i cesta ispod šume kod Badljevine, preko kote 152, sela Graorljana, te u rejonu Ključa, kote 238. Ostale jedinice Četvrte divizije postavljaju zasjedu prema Daruvaru.

V mSL Arhiv VII, sig. br. 9/1—6, k. 106. Juna 1943. raspored 4. gorskog zdruha je bio: 4. bojna, artiljerija, štab i prištapske jedinice u Pakracu; 1. bojna u Lipiku, jedna četa u Daruvaru; 2. bojna u Daruvaru, a jedna četa u Siraču, vod u Kočanici; 3. bojna u Grubišnom Polju sa jednom četom u Siraču, a jedan vod u Badljevini. Bojna relacija za juni 1943. godine 4. gorskog zdruha.

⁵⁸ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 41, str. 131—135, Arhiv VII, sig. reg. 28—I/1, k. 470, Prvi slavonski korpus NOV i POH od 10. 6. 1943. o napadu na Sirač.

Procjenjujući dobijeni zadatak, štab Dvadeset prve brigade je zaključio da je težišni zadatak jedinice obezbjeđenje napada. Neprijatelj u Siraču je bio iz sastava Četvrtog gorskog zdruha, pod njegovom neposrednom komandom, pa je bio izvjesno da će u slučaju napada na mjesto zdrug intervenisati. To se i obistinilo. Dakle, težište odbrane je bilo na saobraćajnici Omanovac — Badljevina — Sirač.

Štab brigade je povjerio najvažniji zadatak Prvom bataljonu: da se spremi za odbranu na putu u selu Omanovcu, s tim što je prva četa zauzela položaj na oraanovračkom groblju, druga je zatvorila put i prugu, a treća je zauzela položaj na koti 136, istočno od sela M. Dereza.

i- Drugi bataljon je zauzeo položaje nešto nazad, na desnom krilu, od mlina u selu Badljevini, naslanjajući se na krilo Trećeg bataljona Sedamnaeste brigade. Na lijevom krilu je Treći bataljon zatvorio put Kusionje — Graorljani — Sirači zauzeo položaj Ključ — kota 238. Namjera je bila da zasjeda bude u obliku potkovice i da tako neprijatelj bude uvučen u kotao Omanovac — Orašje — Grahorljani — Omanovac i snažnim i odlučnim dejstvom krilnih jedinica bude uništen.

Brigada je posjela svoje položaje oko 01.30 časova. Neprijatelj je u svanuće uz snažno dejstvo artiljerije i minobacača i uz podršku šest aviona, šestoko napao položaje Prvog bataljona. U toku dana on je izveo tri juriša, ali mu napade odbili Prvi i Drugi bataljon.

U 6.30 časova je 3. satnija 4. bojne 4. gorskog zdruha otpočela napad na položaje Prvog bataljona. Pošto su pruga i cesta bile zaprečene stablima ili prekopane, a mostovi porušeni, neprijatelj se teško probijao. Međutim, on dovlači iz Lipika pojačanje i snažno pritiska na partizane da bi ih odbacio sa sadbraćajnica. Ipak, i taj napad je zaustavljen.

Pritisak na položaje Prvog i Drugog bataljona nije prestajao, jer je neprijatelj dovlačio svježije snage pravcem Lipik — Klisa — Batinjani — Obrijež, radi ugrožavanja desnog boka Prvog bataljona. Bataljon je, međutim, uspio da zadrži osnovni položaj. Pred veče su Prvi i Drugi Bataljon izveli protivnapad. Neprijatelj je dio svoje jedinice povukao u Pakrac, ali je glavne snage i dalje

zadržao na polaznim položajima, na obroncima Krndije i duž željezničke pruge.⁵⁹

Pošto nije uspio da probije odbranu Dvadeset prve brigade, neprijatelj je u toku noći doveo nove snage, radi obezbjeđenja Pakraca i pripreme da i sutradan krene u napad. Prva gorska divizija upućuje iz Kutine u Pakrac oklopni voz, četiri tenka, jednu satniju iz 1. gorskog zdruga.

Demonstrativni napad na Pakrac jednog voda iz Trećeg bataljona potpuno je uspio, jer je neprijatelj doveden u zabludu (vezivanjem njegovih snaga za uporišta).⁶⁰ U mrak je Sedamnaesta brigada izvela silovit napad, i do 23 časa slomila neprijateljev otpor, a u toku noći se pristupilo izvlačenju plijena i hvatanju grupica razbijenih zdругovaca.⁶¹

Iako je bio u ljudstvu i tehnički od nje jači, neprijatelj nije sutradan ujutro napao. Dvadeset prvu brigadu, već je svoju aktivnost sveo na pripucavanje i pokušaje da raščisti saobraćajnice. Pošto je postignuto ono što je bilo osnovno, ali nisu bili ostvareni predviđeni ciljevi,⁶² brigadi je naređeno da se 14. juna u 10 časova povuče u rejon Gragovljana. Ta je odluka bila ispravna, jer je već u 13 časova pristigao u Pakrac njemački motorizovani bataljon ojačan artiljerijom. Ubrzo je ta jedinica krenula prema Trećem bataljonu, pravcem Pakrac — Kusonje — jezera — Sirač. Neprijatelj je ušao u Sirač stigao 14. juna oko 20 časova.

Dok je neprijatelj napadao na zasjede prema Pakracu, 70 ljudi mu je izbačeno iz stroja. Iz brigade je sedam boraca i rukovodilaca poginulo i osam ranjeno. Poginuli su i dva poznata ratnika: puškomitraljezac Lazo Dobrić iz Sekulinaca i Luka Rosić iz D. Boraka, oba iz druge čete Prvog bataljona. Ličnu hrabrost, kao i mnogo puta prije toga, posvjedočili su komandant bataljona Stevan Došen i komandir čete Simeun Đermanović, Pero Puškarić (sam je ubio pet zdругovaca), kurir Lazo Torbica, koji se probio kroz neprijateljev položaj i donio poštu u

⁵⁹ Vidi objašnjenje 57.

⁶⁰ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 166 i Arhiv VII, sig. br. 9/1—6—107. Izveštaj zapovjedništva stožera domobranstva 17. 6. 1943. o dejstvima jedinica NOV i POJ na području Daruvara i Pakraca.

⁶¹ Zbornik, tom V, knj. 16, str. 172, Izveštaj 17. brigade od 15. 6. 1943. štabu 10. divizije NOVJ o toku borbe na Siraču.

⁶² Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 41, 46, 47, 48, 55, 57, 58, 60, 61, 65, 68 i 69. O napadu na Sirač.

bataljon, te puškomitraljezac Dragan Kukué, iz Grđevice. Kukić je tukao neprijatelja dok i sam nije pao.⁶³

Stab brigade je 15. juna 1943. izvukao svoje bataljone ispod jakog neprijateljevog udara na obronke Ravne gore, a zatim je, po naredjenju štaba Desete divizije, cijela brigada krenula da brani slobodnu teritoriju u Požeškoj kotlini.

BORBA KOD NJEŽNA

Prenošenjem borbenih dejstava u Podravinu, a zatim na sektor Pakrac i Daruvara, neprijatelj, da bi poboljšao svoje stanje u Požeškoj kotlini, dovlači jake snage. To su bile njemačke, ustaške i domobranske⁶⁴ jedinice. One posijedaju uporišta Kutjevo, Čaglin, Leskovicu, Darkovac, Kulu, Trenkovo i Jakšić i neka druga pojačavaju. Neprijatelj pokušava da povрати moral i samopouzdanje u svojih pristalica, koje su svojom ofanzivom jedinice Slavenskog korpusa NOVJ bile uzdrmale. On obrazuje operativnu borbenu grupu „Požega“ i stavlja je pod komandu njemačkog pukovnika Schulza (Sulca).

Da bi se sredila, odmorila i popunila, Dvadeset prva brigada se razmjestila u selima sjeverozapadnog dijela Požeške kotline. Treći bataljon je u selima Posreću i Cr-ljencima, Prvi u Mrtovlasima (Požeški Markovac) i Klisi, štab brigade sa prištampskim dijelovima u Smoljanovcima i Odžakovcima, a Drugi bataljon u Poljanskoj. Iz tih sela se obezbeđuje slobodna teritorija i neprijatelj se izviđa. Sedamnaesta brigada sa štabom divizije je u regionu sela Buče, Branešaca i Ožegovaca.

Otkrivši razmještaj brigade, operativna grupa „Požega“ preduzima 22. juna 1943. noćnu akciju „Prozit“

⁸¹ Arhiv VII, sig. br. 16—36/1, k. 1136. Spisak poginulih i ranjenih boraca 21. brigade u napadu na Sirač, odnosno u zasjedama u Omanovcu.

⁶⁴ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 117, str. 328, Arhiv VII, sig. br. 7/17, k. 1121. Zbornik XII, knj. 3, dok. 99. Dijelovi oko jednog puka 100. njemačke divizije pod komandom pukovnika Sulca. U Trenkovo dolazi Begićeva (Vilka) bojna iz Čačinaca, oko 550 vojnika.

Ustaške snage: iz Sremske Mitrovice — dijelovi 18. ustaške bojne, iz Pazove — dijelovi 38. ustaške bojne, a od dijelova 16. ustaške bojne formirana je objedinjena jedinica pod komandom ustaškog zdruga. Zbornik, tom V knj. 16, dok. 127 i 132, str. 352 i 336. Druga jurišna bojna bila je stacionirana u Pleternici.

(„Ozdravljenje“) protiv Dvadeset prve brigade da bi je iznenadila, nanijela joj gubitke, opljačkala slobodnu teritoriju i uništila pozadinske ustanove i organizacije.

Napad su počele snage četiriju borbenih grupa⁶⁵ ojačanih artiljerijom i podržanih avijacijom. Prednji dijelovi neprijateljevih snaga su stigli oko 24 časa u selo Oljase,^{B*ci*} a u selu Milivojevce oko dva, gdje je došlo do manjeg sukoba s patrolom Prvog bataljona. Neprijatelj se nije obazirao na dejstvo osiguranja, već je težio da iznenadi glavninu brigade. Dijelom je u tome i uspio, jer je u Požeškom Markovcu otvorio vatru po štaglju u kom je končila Treća četa. Ipak, ona se povukla bez gubitaka.⁶⁷

U svim bataljonima je data uzbuna. Zbog nejasne situacije štab brigade je odlučio da bataljone izvuče iz sela da bi posjeli južne obronke Gredine, jakog topografskog objekta, radi što boljeg otpora neprijatelju.

Do svanuća se cijela brigada povukla iz sela. Treći bataljon, na desnom krilu, posjeo je Torine iznad Nježića, Prvi u centru, predio iznad sela Klise, Drugi je bio na položajima na Visokom drvu iznad Smoljanovca i Odžakovca, a jedan njegov dio je obezbjeđivao lijevo krilo, prema Gornjim Vrhovcima.

⁶⁵ Zbornik, tom XII, knj. 3, dok. 99, str. 403-^107. Sastav i zadaci grupe „Požega“ pod komandom pukovnika Sulca: 1. bataljon Heiss (Hajs), ojačan inženjerskom četom, vodom PT čete, vodom pješadijskih topova nastupa: Milivojevci — Klisa — Nježić, desnim krilom preko k. 383—490 ka G. Vrhovci zahoditi istog sa obje strane k. 577 i probiti se ka selu Stražemanu. Drugi bataljon, Jockisch (Jokiš), ojačan protivtenkovskim vodom, nastupa sjeverno i sjeverozapadno od Trenkova. Treći bataljon Schleisinger (Slezinger), ojačan protivtenkovskim vodom, kod k. 218 i 236 sjeverozapadno od Trenkova.

Druga domobranska jurišna bojna na desnom krilu prema Velikoj, zatvara frontom prema jugoistoku. 1/96 artiljerijskog diviziona i 30 ustaša u selu Tornju. Artiljerija posjeda vatrene položaje na k. 218 radi dejstava po Stražemanu i komunikaciji Bučko Kamensko — Kamenski Vučjak, radi podržavanja Prvog bataljona i da u svako vrijeme podržava lijevi bok borbene grupe.

⁶⁶ Te večeri je 2. četa 2. bataljona držala miting u Oljasi i vršila mobilizaciju. Nešto prije pola noći je krenula u sastav bataljona u Poljansko. Njen komandir Jakov Bosiočić-Veseli malo se zadržao sa seljacima, i kada je prelazio saobraćajnicu naišla je patrola predhodnica grupe „Požega“, na koju je otvorio vatru. Tako je otkriveno nastupanje neprijatelja.

⁶⁷ Komandir ove čete Milan Uskoković Brzi, posle ove borbe biće postavljen za zamjenika komandanta 2. bataljona.

Već u šest časova je počela žestoka borba kod Nježića i Klisa oko kota 442 i 524, gdje je neprijatelj nastojao da odbaci naše snage i izbije na kosu Gredina. Namjera mu je bila da se dočepa G. Vrhovaca i da opkoli brigadu. Snažnom bočnom vatrom iz Klisa (kota 112) Prvi bataljon je zaustavio neprijatelja u napredovanju. Međutim, on je usredsredio jaku artiljerijsku vatru na položaje Prvog i Trećeg bataljona i sada je nastojao da njegova pješadija podiđe našim položajima. U tome nije uspio.

Treći napad neprijatelj usmjerava ka selu Klisi radi odbacivanja Prvog bataljona, ali tu je bio prikovan sasređenom vatrom glavnine brigade. Od 11 časova se vodio vatreni dvoboj, nakon kojeg je neprijatelj odustao od nastupanja. Pošto je i dalje bio prikovan tako da nije mogao da prikupi svoje poginule i ranjene, počele su da mu pristižu nove snage, koje su pravcem Ozdakovac — Smoljanovac i preko kote 490-500 nadirale na Klisi, na lijevo krilo Prvog bataljona.

U isto vrijeme su iz Tornja stigle i ustaše, koje su bile kao neka rezerva, i počele su da pale sela⁸⁸ i pljačkaju sve do čega su došli.

Pošto nije ostvario cilj, neprijatelj se okomio na djecu, starce i žene, i svu tu nejač otjerao u Milivojevce, gdje je bio štab pukovnika Sulca. Oko 16 časova je, uz pomoć avijacije, počeo da se povlači. Njemački avioni su bacili nekoliko bombi i na sopstvene kolone. To su iskoristili pohvatani seljaci i neki su uspjeli da pobjegnu. Ostali su sprovedeni do sela Oljase i u obližnjoj šumi Sovinjac pobijeni i poklani.⁶⁹

Do mraka se neprijatelj povukao u Slavonsku Požegu. Njegovi su gubici bili: 14 poginulih, 25 ranjenih i tri zarobljena. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 17 karabina, tromblon, automat, nešto puščanih metaka, 12 artiljerijskih granata, 13 mina za minobacače i jedna vojnička kuhinja sa tri tovarna konja.

⁶⁸ Zapaljeno je osam kuća u Nježićima i osam u Mrtovlasima (Požeški Markovac) Izvještaj 10. divizije NOVJ, VII, Arhiv, sig. br. 1—2, k. 1121.

⁶⁹ U šumu Sovinjacu kod sela Oljasa na stratište je potjerano 21 lice, od toga šestoro djece, 1 starac i 14 žena i djevojaka. Kada su vidjeli da će ih ubiti i klati, dali su se u bijeg kroz šumu. Spasilo se pola, a pobijeno je troje djece i 7 žena i djevojaka. Od 11 preživjelih šestoro ih je ranjeno. (Izjava predsjednika SUBNOR-a u Lučincima Nikole Markovića).

Iz brigade je 11 boraca i rukovodilaca poginulo i 20 ranjeno. Poginuli su komesar čete Mirko Karavić, zamjenik komandira druge čete Trećeg bataljona Jovo Radaković, vodnik iz Prvog bataljona Ignjatije Arsenović, deseteri Nikola Predragović i Milan Djelbatija. Među ranjenicima su bili i zamjenik komesara čete Stevo Raduka, delegat Stevo Geli, Anka Zec i deseteri Zdravko Vučetić i Gavro Adamović.

Pošto nije bilo jasno da li je to početak neprijateljske ofanzive ili samo ispad na slobodnu teritoriju, štab je odlučio da brigada ostane na Gredini tu noć, a da informativna služba⁷⁰ utvrdi gdje je neprijatelj. U isto vrijeme su sahranjeni borci iz Trećeg bataljona na amatovačkom, a iz Prvog bataljona na kruševskom groblju.

Pošto je utvrđeno da se neprijatelj povukao u Požegu, brigada se spustila na put Pasikovci — Stražeman — Velika: Drugi bataljon u selo Bratuljevce, Prvi u Miliwojevce i Markovac, a Treći u Crljence Podsreće. U tim selima su bili bolji uslovi za odmor i ishranu boraca, a i lakše je bilo kontrolisati neprijateljevu aktivnost.

U tom kraju je brigada ostala sve do 7. 7. 1943. godine, tj. do početka ofanzive „Paul”. Predah je korišćen za manje ekonomske akcije, za stručnu obuku, politički rad sa borcima i rukovodiocima, a i jedinice su popunjene.⁷¹ Svaki slobodan dan je korišćen da se pomogne narodu u obradi zemlje, a uveče su u selima održavani zborovi i mitinzi, poslije kojih bi se pjevalo i igralo uz brigadni tamburaški orkestar. Svi ti skupovi i mitinzi bili su ogledalo jedinstva naroda i partizana. Ipak, kulturne ekipe jedinica su još s nepovjerenjem primane u selima Tornju, Biškopcu i Stražemanu. Muškarci su se sklanjali i napuštali sela prilikom nailaska naših boraca.

Može se reći da je tek tih dana u brigadi živnuo kulturno-prosvjetni rad, i to zahvaljujući upornosti komesara i vodnih delegata, a i partijske i skojevske organizacije. U svim četama i bataljonima su obrazovani kulturno-prosvjetni odbori, u četama i bataljonima su pravljene dže-

⁷⁰ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 83, str. 245, Arhiv VII, sig. br. 3—1, k. 1137. Naređenje štaba 21. brigade od 22. 6. 1943. potčinjenim jedinicama o borbenom obezbjeđenju, izvidanju neprijatelja i odmoru jedinica.

⁷¹ Tih dana je mobilisano u NOV 25 novih boraca (24 seljaka i 1 radnik): 15 Srba i 10 Hrvata, svi sa slobodne teritorije. Izvještaj komesara 10. divizije. Zbornik, tom XI, knj. 3, dok. 22, str. 927.

pne novine i izašao prvi broj „Brigadira“ u 90 primjeraka. Štampani su leci „Izjava AVNOJ-a“ (u 550 komada), „Srp-skom i hrvatskom narodu“ (250), i u njima su objašnjavani ciljevi NOB. Radio-vijesti su svaki dan dostavljane u je-dinice i čitane su borcima i narodu zajedno. Već drugi dan poslije borbe kod Nježice nastupili su brigadni pje-vački hor i recitatori. I narod i borci su ih lijepo primili. Izlazak brigadnog lista je svim pripadnicima brigade bio drag i obradovao ih je. Za nj su svoje priloge dali ruko-vodioci: Petar Drapšin članak: Završismo ono što zapo-česte vi: Ivan Turčinović Suri: Borba slobodoljubivih na-roda protiv fašizma; Dako Puač: Kako obezbijediti logo-rovanje jedinica; Anđelka Turčinović: Osamljen grob, pje-sma; Ciro Cerkmakovski: Neprijatelj neće moći da ubaci u naše redove svoje špijune; Miloš Crnobrnja: Junaštvo mladog borca; Joco Drača: Iskustvo iz prve akcije od Pa-kraca; Anđelija Kopač Sitna: Uloga žene u NOB; Vinko Hakštok: Šta Vam je poznato o bakterijama.⁷²

„Brigadir“ je imao informativnu, prosvjetnu, propa-gandnu, političku i vojnu poruku. U njemu se mogao is-kazati svaki borac i rukovodilac svojim iskustvom, za-pažanjima, kritikom i poukom. Svaki napisani članak je brižljivo čitan u agitpropu, i ako ne bi neki izašao, čla-novi agitpropa ili kulturno-prosvjetnog odbora su objas-nili piscu zašto nije, podržavali su borce i rukovodioce da i dalje pišu.

Svaki 10 dana u štab brigade su se dostavljala broj-na stanja iz bataljona. Tako je 18. 6. 1943. brojno stanje brigade bilo 658 ljudi, od toga 574 muškaraca i 84 žena.⁷³

Mjesec dana nakon formiranja brigade, 25. juna 1943. godine, organizacija, formacija i brojno stanje brigade bili su:⁷⁴ štab brigade 23 muškarca i dvije žene; Prvi ba-taljon 165 muškaraca i 16 žena; Drugi bataljon 120 muš-karaca i 20 žena; Treći bataljon 141 muško i 24 žena; mi-traljeska četa 77 muških i dvije žene; bolnička četa 32 muškarca i 10 žena; pionirski vod 20 muških; agitprop devet muških i dvije žene; intendantura tri muškarca i tri žene. Ukupno je u brigadi bilo 669 ljudi.

⁷² Zbornik, tom XI, knj. 3, sok. 208, str. 869. Izveštaj agitpro-pa 21. brigade komesaru 21. brigade 26. 6. 1943. godine.

⁷³ VII, Arhiv, sig. br. 4—15, k. 1121.

⁷⁴ Izveštaj štaba 21. brigade o brojnom stanju na dan 25. 6. 1943, Arhiv, sig. br. 2—11, k. 1137.

U isto vrijeme se formiraju nove jedinice u Slavoniji, partizanski odredi.⁷⁵ Za njihov sastav je dvadeset prva brigada imala da odvoji jedan broj rukovodilaca. Tako je Petar Zečić Zvrk upućen za komesara Bilogorskog partizanskog odreda, a Nikola Dolinić u Posavski odred za komandanta bataljona. U Požeški odred brigada šalje 20 boraca sa naoružanjem. Iz divizije su stigli u brigadu prvi slušaoci sa oficirskog tečaja.⁷⁶

Treći bataljon je, sa zamjenikom komandanta brigade upućen na Babju goru da izvede nekoliko manjih akcija pored glavne pruge Zagreb — Beograd i da u isto vrijeme mobiliše nove borce, odnosno da prihvatiti borce iz ugroženih područja koji žele da stupe u NOV.⁷⁷ Za vrijeme boravka Laze Cosine na terenu Gradskih Vrhovaca, poginuo je nesrećnim slučajem komesar Prve čete Vojo Jelača.

OFANZIVA „PAUL“

Odmah poslije neuspjele ofanzive na Sutješci, početkom jula 1943. neprijatelj prikuplja jake snage s ciljem da preduzme ofanzivu na slobodnu teritoriju u Slavoniji. To je bila operacija „Paul“, kojom rukovodi štab 15. nacističkog brdskog korpusa pod komandom generala Literisa i u kojoj učestvuju i jedinice 69. njemačkog korpusa.⁷⁸ Borbe su počele 7. 7. 1943. u Požeškoj kotlini.

⁷⁵ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 108, istr. 300. Formirano je šest partizanskih odreda: Diljski, Požeški, Posavinski, Daruvarski, Bilogorski i Podravski. Naredenje 8. korpusa 25. 6. 1943.

⁷⁶ Milan Mutavdžić, Svetislav Stevanović, Savo Kovačević, Vid Smoljanić i Lazo Dabić, Arhiv VII, sig. br. 4—8, k. 1121.

⁷⁷ Samo iz sela Ratkovice otišlo je u NOV devet mladića i osam djevojaka: Ivan Petrović, Savo Sekulić, Anka Matijević, Kata Večerinović, Kata Stojanović, Anda Sarčević, Svetozar Madžarević, Savo Jovanović, Milan Obradović, Branko Nožinić, Anka i Sofija Treskanica, Anda Madžarević, Jovanka Dragić, Savo i Miloš Madarević, Vlado Valoš. Izvještaj ZRO Livac i Zapolje, N. Gradiška 4. 7. 1943, Arhiv VII, sig. 20/2—4, k. 196 iz sela Knešoi 2, i iz Komarice 2 borca.

⁷⁸ Opunomoćeni general u Hrvatskoj je 69. korpusu prenio u operativnu i taktičku nadležnost područje sjeverno od Save. U njegovom sastavu je bila 187. njemačka divizija pod komandom generala Braunera, (nalazila se u Slavoniji od novembra 1942. do januara 1944, kada je preimenovana u 42. lovačku diviziju i prebačena u Mađarsku), 143. njemačka divizija pod komandom ge-

U operaciji „Paul“ na teritoriji Slavonije učestvovala su snage 187. njemačke divizije (145. i 130. grenadirski puk), dijelovi 100. njemačke divizije (koja je bila na odmoru i popuni u istočnoj Slavoniji), 1. gorska divizija, 1. i 4. gorski zdruk,⁷⁹ 5. i 6. domobranska pukovnija te više ustaških bojni.

General Liters daje smjernice za „čišćenje“ Slavonije. Tako svi komunisti imaju biti strijeljani, a sumnjive osobe pohapšene. Prebjezi iz partizana dobijaju propusnice, ali se upućuju u logore i tu ih preuzima Gestapo.

Neprijatelj je bio da jakim snagama napadne na slobodnu teritoriju, ali ne jednovremeno, kako se to ranije činilo, već tako da dio jedinica za sebe veže naše snage na jednom sektoru, a da druge nastoje da brzim prodorima zađu iza leđa našim jedinicama i opkole ih.⁸⁰

Sedmog jula su jake neprijateljeve kolone krenule iz Slavonske Požege. Ujutru, sutradan, uslijedio je snažan napad na položaje Dvadeset prve brigade. Kolona od oko 3.000 ljudi, podržana artiljerijom, kretala se pravcem Slavonska Požega — Krivaja — Stražeman — Poljanska, a glavnina snaga smjerom Toranj — Oljasi — Lučinci. Neprijatelj je bio da ovlada položajima brigade iznad sela Smoljanovaca i Nježića. Istog dana pred mrak je prethodnica iz Stražemana stigla u Poljansku preteći da izbi je u selo Vrhovce i spriječi brigadu da se izvuče ka Papuku. Komandno mjesto te neprijateljske kolone bilo je u selu. Lučinci.⁸¹ Dan kasnije krenula je i druga kolona, iz Slavonske Požege, pravcem Brestovac — Orljavac — Kamensko, kako bi se spojila s kolonom koja se probijala od Pakraca, preko Bučja ka Kamenskom. Time je neprijatelj želio da prodre ka Zvečevu, središtu slobodne teritorije. Tu je trebalo da izbiju i kolone koje su išle od Daruvara i G. i D. Borkij a ka Zvečevu i iz Podravske Slatine preko Voćina ka Zvečevu.

nerala Henriha fon Bena od jula 1943. do marta 1944. kada je prebačena u Mađarsku. Pod istom komandom je i ustaški (slavonski) zdruk, 4. gorski zdruk, U Našice dolazi 18. ustaška bojna, a 36. bojna u Požegu. Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 127, 132. VII, arhiv, sig. br. 4/2, k. 1121.

⁷⁹ Zbornik, tom V, knj. 16, dok. 127 i 132. Arhiv VII, sig. br. 4/2, k. 1121.

⁸⁰ Zapovijest 2. korpusa NOV i POH od 11. 7. 1943. štabu 10. divizije i 21. brigade o zasjedama u vezi s neprijateljevom ofanzivom, Arhiv VII, sig. br. 3—1/1, k. 470.

⁸¹ Arhiv VII, sig. br. 8/1—8, k. 80.

Partizanske izviđačke kolone su otkrile neprijateljevo nastupanje, pa je štab 21. brigade odlučio da izvuče svoje jedinice iz raštrkanih sela na jak taktički objekat Gredine i da organizuje odbranu. Ali kada je saznao za nastupanje neprijateljske kolone od Stražemana ka G. Vrhovcima, odmah je naredio da druga četa Drugog bataljona krene u taj rejon, spriječi neprijatelja da prodre preko Vrhovaca i tako ugrozi pravac prema Papuku.

U toku noći brigada je posjela položaje šumovite Gredine.

Prvi bataljon je zauzeo središnji dio položaja iznad sela Klisa i Nježića, Treći je raspoređen na desno krilo i dobio je zadatak da kontroliše cestu Orljevac — Kamen-sko, a Drugi na lijevo krilo, od kote 383 isključno do kote 437 zaključeno. Tako je brigada, oslanjajući se na jak taktički objekat Gredine, imala da slomi neprijateljev napad, odbaci ga na polazne položaje i onemogući mu prodiranje na slobodnu teritoriju. Pod komandu štaba Dvadeset prve brigade stavljen je Požeški odred, kojem je dat zadatak da drži položaje kod Gornjih Vrhovaca i zadrži nastupanje neprijatelja, odnosno da brigadi obezbjeđuje lijevi bok.

Izviđačke patrole su na vrijeme javile da je neprijatelj krenuo ka položajima Prvog i Drugog bataljona. Toga dana, 8. jula, rano izjutra, položaje brigade je nadleteo neprijatelj izviđački avion. Nešto poslije toga počela je jako artiljerijska vatra, naročito na položaje Drugog bataljona, iznad Smoljanovaca. Artiljerijska vatra je snažna i precizna. U četama Drugog bataljona javljaju se prvi ranjenici i poginuli. Pod zaštitom artiljerije neprijatelj zauzima Smoljanovce i Odžakovce, ali mu je pokretanje na koti 282 bilo onemogućeno, on je zaustavljen.

Prvi bataljon je natjerao neprijatelja da se panično povlači prema selu Lučinvu, ali su ga u napadu zaustavili njemački tenkovi koji su bili skriveni u šumi Vranovo. Tom prilikom je poginula Rahela Novaković-Radelić Trešnja, iz sela Gradca kod Makarske, rođena 1917. godine. Do odlaska u NOV živjela je u selu Lučincima u kući supruga Bore Novakovića. Bila je član Kotarskog komiteta Partije Slavenska Požega i prva tajnica odbora AFZ kotora Slav. Požega. U Dvadeset prvoj brigadi bila je zamjenik komesara čete.

Protivnapad Drugog bataljona neprijatelj je zaustavio iznad sela Smoljanovaca sasređenom artiljerijskom vatrom nanevši mu osjetne gubitke. Cim je vatra prenijeta u dubinu, bataljon je krenuo na juriš i izbacio neprijatelja iz Smoljanovaca i Odžakovaca. Borba je nastavljena i poslijepodne, ali je to bilo više pripucavanje s polaznih položaja i pojedinačno dejstvo artiljerije i minobacača.

Neprijatelj je zanoćio u selima Stražemanu, Tornju, Oljasima, Lučincima i Milivojevcima, a brigada je održala svoje položaje. Međutim, pogrešna je bila procjena da je neprijatelj do te mjere razbijen i dotučen da brigada može da pređe u gonjenje.⁸²

Idućeg dana, 9. jula, neprijatelj se sređuje, koncentriše i preduzima izviđačku aktivnost prema položajima brigade. Zbog pretrpljenih gubitaka sprovode odmazdu nad stanovništvom. Ustaše i Nijemci su pohvatali oko 100 žena, djece i staraca i dotjerali ih na Lučince,⁸³ k njemačkom komandantu. Osim srpskog življa iz Ličinaca, Bratuljevaca i Perenaca, prvi put su pokupili i sve porodice hrvatske nacionalnosti koje su zatekli kod kuće iako su se sinovi iz nekih od njih nalazili u oružanim snagama NDH. Nikakva dokazivanja njemačkom komandantu nisu pomogla. Pješice su ih sproveli u prihvatni logor u Slavonsku Požegu, a kasnije u njemački logor u Slavonski Brod. Neke od tih ljudi, žena i djece su strijeljali u znak odmazde zbog sopstvenih gubitaka.⁸⁴

Poslije toga neprijatelj u Požeškoj kotlini nije bio osobito aktivan,⁸⁵ već je očekivao kolonu koja se probijala iz Pakraca prema Bučiju i Kamenskom.

Protiv te kolone dejstvovala je naša Sedamnaesta brigada. Neprijatelj je povremeno tukao artiljerijskom vat-

⁸² Arhiv, VII, sig. br. 2—1/1, k. 473. Naređenje za rad komandanta 10 divizije štabu 21. brigade.

⁸³ Prema sjećanju Nevenke Gačić-Bosiočić, koja je tada uhvaćena i sprovedena u logor u Slavonski Brod.

⁸⁴ Kao taoci su strijeljani iz Lučinaca i Bratuljevaca: Mara Kekanović, Simana, Bojana i Milica Kekanović, Franjo Repulac, Mijo i Julka Coruk, Josip i Bara Hlebec te Košta Radošević iz Sušnjevaca. Grada za HIS, knj. 7, dok. 35, str. 128. i 130.

⁸⁵ Bojna skupina 187. divizije preduzima, po zapovjedi 100. divizije, čišćenje protiv 21. brigade u prostoru Odžakovci — Smoljanovci — Klisa — Nježića — Vraniča — Orljavaca. Dalje namjere: krstarenje prema zapadnom dijelu Požeške kotline radi zaštite žetve. Dnevno izvešće II domobranskog zbora 8—15. 7. 1943. Arhiv, VII, br. ev. 8/1—8, k. 80.

rom položaje brigade, a jedan avion je bacio nekoliko bombi, ali bez uspjeha. Patrola druge čete Drugog bataljona, iznad sela Smoljanovaca, nije bila maskirana, pa su je njemački artiljerci primjetili i na nju uputili granatu. Ranjena su sva tri člana patrole, zajedno sa delegatom Muharemom Sivčevićem.

Neprijateljski gubici nisu bili poznati,⁸⁶ ali su u brigadi vidljivi. Poginuo je komesar čete Marko Bunčić iz Mrkopolja, zamjenik komesara čete Zvonko Frank, delegati Ervina Cavie i Milka Ajkić, vodnici Ćjikoša Lukić i Nikola Grkinić. Među 24 ranjena druga bilo je "i" šesFTukovodilaca.⁸⁷ Stab brigade je istakao za primjer po hrabrosti komesara prateće čete Dobrilu Planušu i komandira čete Milana Uskokovića Brzog.⁸⁸

Noću između devetog i desetog jula prikupljeni su potpuni podaci o neprijateljevim namjerama i pokretima. Stab brigade je odlučio da izvrši promjene u borbenom poretku svojih jedinica i da pojača desno krilo. Prebacuje Prvi bataljon na cestu Slavonska Požega — Pakrac, a jednu njegovu četu šalje preko ceste, u rejon kote 388. Treći bataljon je bio u središtu borbenog položaja brigade, a Drugi je ostao na svojim prvobitnim položajima.

Neprijatelj je počeo snažan napad na položaje Sedamnaeste brigade u rejonu Bučja, nastojeći da uz podršku tenkova zauzme selo Kamensko i izbiye u pozadinu Dvadeset prve brigade. Njegova kolona iz Daruvara nadire preko sela Bijele i probija se u selo Borke, a kolona iz Podravske Slatine zauzima selo Ceralije i njeni prednji dijelovi izbijaju ka Voćinu.⁸⁹

U isto vrijeme je u Požeškoj kotlini primijećena pojačana neprijateljeva aktivnost. Jedna njegova kolona s tenkovima je ušla u selo Poljansku i ugrozila položaje Požeškog odreda na Vrhovcima. Time je doveden u opasnost i bok brigade, odnosno mogućnost da se izvuče k Papuku.⁹⁰ Područje Psunja bilo je ugroženo sa nekoliko strana.

⁸⁶ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 137, str. 438.

⁸⁷ Arhiv VII, sig. br. 28—1/4, k. 1137 i 28—2/4, k. 1137. Spisak poginulih boraca i rukovodilaca 21. brigade.

⁸⁸ Arhiv VII, sig. br. 36/1—16, k. 1137. Spisak boraca i rukovodilaca koji su se istakli u borbi.

⁸⁹ Arhiv VII, sig. br. 36/1—16, k. 1137. Spisak boraca i rukovodilaca koji su se istakli u borbi.

⁹⁰ Obavještenje štaba 2. korpusa NOVJ 11. 7. 1943. štabu 10. divizije i 21. brigade o situaciji u ofanzivi.

Radi zatvaranja ceste Kamensko — Zvečevo — Voćin, koja je prodirala duboko u oslobođenu teritoriju, gdje su bile bolnica i druge pozadinske ustanove i zbjegovi naroda, naređeno je da dva bataljona Sedamnaeste brigade zatvore taj pravac u rejonu sela Mrkopolja i Mihajlija.⁹¹

Desetog jula prije podne vodile su se žestoke borbe na položajima Drugog i Trećeg bataljona. Neprijatelj je uspio da u rejonu sela Prgomelja odbaci jedinice Sedamnaeste brigade i da se u podnevnim časovima probije u Kamensko. Prvi bataljon se uporno borio protiv neprijateljske kolone, kojoj su u prethodnici bili tenkovi. Neprijatelj je uporno nastojao da odbaci Prvi bataljon s položaja Kamenski Seovci — Oštri vrh i da oslobodi saobraćajnicu. Ipak, zahvaljujući upornosti i hrabrosti boraca Prvog bataljona, u tome nije uspio. Četi koja je bila na koti 388 je naređeno da se prebaci preko ceste i ojača desno krilo bataljona.⁹² Ona je posjela položaje iznad sela Amatovaca i Bogdašića i štitila pozadinu Drugom i Trećem bataljonu.

U popodnevnim satima neprijatelj je ponovio nekoliko juriša iz rejona Kupinovca, od kote 490, u pravcu tt. 597, da bi izbio na greben Gredine i opkolio Dvadeset prvu brigadu. Nije uspio. No, neprijateljska kolona s tankovima pred kraj dana ulazi u selo Striješevicu. Tako se brigada našla u poluokruženju.

U sumrak se brigada vješto izvukla i povukla sjeveroistočno od sela Gornji Vrhovci, u rejon zvani Laništa, i tu posjela položaje. Očekivala je da vidi kuda će dalje neprijatelj. Međutim, on sutradan nije, tako reći, preduzimao ništa sem što je artiljerijskom vatrom uznemiravao naše jedinice. Zbog kišnog vremena, ni avijacija mu nije bila aktivna.⁹³

Kada se Dvadeset prva brigada izvukla iz poluokruženja, „Sedamnaesta brigada se noću između 11. i 12. jula 1943. prikupi na prostoriji Ravna gora (kota 856), Kr-

⁹¹ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 64, str. 230—231. Zapovjest štaba 2. korpusa NOVJ štabu 10. divizije o daljim dejstvima u ofanzivi.

⁹² Nije uspio da pređe most zamjenik komandira čete Milun Luka Pavlović sa desetak boraca. Ali poslije nekoliko dana svi su ponovo došli u sastav brigade. „Požeški list“ od 27. 9. 1979. godine.

⁹³ Arhiv VII, sig. br. 3—1/1, k. 470. Zdravko Cvetković, „Sedamnaesta Slavonska brigada“ — VIZ, Beograd, 1978, str. 82.

čevina (kota 787), odakle će preduzeti marš na Baniju." Sa Sedamnaestom brigadom je otišao štab korpusa, štab Desete divizije, sem komandanta i jedan broj partijsko-političkih radnika sa područja Slavonije.⁹³ Od tada Deseta divizija djeluje razdvojeno po brigadama. U Slavoniji ostaje najmlađa Dvadeset prva brigada da u složenim uslovima neprijateljske ofanzive djeluje samostalno.⁹⁴

Brigada se 13. jula povukla dublje u planinski masiv Papuka i zalagoravala iznad planinske kuće na Jankovcu. Neprijatelj je zauzeo Voćin, Slatinski Drenovac i Zvečevo. Njegove kolone su se spojile ne postigavši cilj. Neprijatelj je zapalio i planinsku kuću na Jankovcu. Jedna četa Prvog bataljona ga je napala u blizini sela Drenovca nanevši mu gubitke.⁹⁵

Štab Desete divizije je naredio Dvadeset prvoj brigadi da stalno izvodi borbena dejstva. Zbog nejasne situacije Drugi bataljon je ostao na Koprivnatom brdu, Prvi je upućen ka Gornjim Vrhovcima da bi se prebacio na sektor Bučja i Pakraca, a Drugi bataljon, s komandantom brigade, trebalo je da krene preko Krndije, Dilja i Požeške gore. Prije nego što je on pošao na taj zadatak za zamjenika njegovog komandanta je postavljen komandir druge čete Jakov Bosiočić Veseli, a Luka Vuksan za operativca u štabu brigade.⁹⁶

Drugi bataljon je krenuo na zadatak 15. jula, i to preko Krndije i sela Londžica, Granica, Latinovaca, Šapna. Pošto se odmorio u Paučju, nastavio je preko Čenkova, Brezica i Levanjske Varoši. Cestu Požega — Đakovo je prešao između sela Brezica i Donje Slatine, a predanio je na Dilju, blizu sela Papazovića. U svim selima kroz koja je prolazio vidjele su se strahote od neprijateljevog divljanja: popaljene kuće, poubijani ljudi i stoka. Bila je vrućina, te su leševi bili počeli da se raspadaju i posvuda

⁹⁴ Dvanaesta divizija je 27. 6. 1943. krenula na put u Hrvatsko Zagorje da vodi oštre borbe na kolniku gdje je neprijatelj preduzeo ofanzivu „Varaždin“ (NAV-N-T, 314/559, s. 000 346). To je situacija kada je 13. 7. 1943. godine oslobođena Lepoglava. Arhiv VII, sig. br. 27—3, k. 104. Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, str. 499.

⁹⁵ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 48, str. 131—183, Izveštaj štaba 10. divizije štabu 2. korpusa NOVH od 18. 7. 1943.

⁹⁶ Arhiv VII, sig. br. 10—4, k. 1137. Naredba štaba 21. brigade o postavljenju.

se osećao težak zadah. U bataljonskoj koloni bilo je i 50 civila, novomobilisanih boraca.⁹⁷

Poslije napornog noćnog marša 18/19.jula, na planini Dilju, na izvoristu bezimenog potoka, južno od kote 371, bataljon je predanio. U predstražu je određena jedna četa, a patrole su upućene u pravcu saobraćajnice Djedina Rijeka — Slavonski Brod i k selu Zdencima.

U popodnevnim satima su se pojavili Nijemci. Išli su u streljačkom stroju. Patrole su ih primjetile i obavijestile drugu četu na predstraži. Uzbunjen je bataljon, pa je neprijatelj spremno dočekan. Dok je četa u predstraži vodila borbu, prva i treća četa su napustile bivač izvršile su protiv napad na Njemce iz pokreta. Komandant brigade je bio s prvom, njegov zamjenik, komandanta bataljona Veseli sa drugom, a Točak, komandant bataljona, sa Trećom četom. Pošto je neprijatelj pokušao da zaobiđe i opkoli bataljon, komandant brigade, koji je to osjetio, naredio je da se iz pokreta izvrši juriš na neprijateljevo lijevo krilo, koje je najviše ugrožavalo bataljon. Druga četa se upustila u blisku borbu, a cijeli je bataljon krenuo u silovit juriš. U dvočasovnoj borbi neprijatelj je razbijen i natjeran da se povuče.⁹⁸

U toj borbi je osam boraca poginulo i 16 ranjeno. U brigadnom izvještaju se navodi da je 15 Nijemaca poginulo. Pošto su poginuli sahranjeni, bataljon je, s ranjenicima, nastavio prema Babijoj gori. No na pruži Pleternica — Nova Kapela naišao je na zasjedu, koju je, međutim, razbio, a potom nastavio marš. U sastav brigade bataljon se vratio 21. jula.

Poslije nekoliko dana Treći je bataljon, s načelnikom štaba brigade, krenuo da u rejonu Starog Petrovog Sela poruši prugu Zagreb — Beograd. U isto vrijeme mu je bio zadatak da konfiksuje apoteku u selu Oriovcu.⁹⁹ To je

⁹⁷ Izvještaj glavnog stožera domobranstva o novačenju-mobilizaciji partizana u Latinovcu i ostalim selima. Arhiv, VII, sig. br. 47/17—1, k. 169.

⁹⁸ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 162, istr. 508. „Sukobile su se kod sela Papazovića njemačka četa i partizanska skupina jačine bojne. U borbi su poginula dva Nijemca, ranjeno 7, i jedan je nestao. Poginulo je 20 partizana. U mrak se njemačka četa povukla pred nadmoćnijim neprijateljem." Dnevno izvešće glavnog stožera domobranstva.

⁹⁹ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 162, str. 508. Građa za HIS, knj. 7, dok. 12, str. 48.

izvršio djelimično, jer su se jake njemačke snage kretale prugom pa su ga omele.

Ofanziva je završena. I u toj prilici brigada je položila borbeni ispit. Borci i rukovodioci su se pribrano i hrabro držali i u najsloženijim prilikama. Starješine su bile odvažne i samoinicijativne. Brigada je izvršila zadatke i nije dozvolila da joj neprijatelj, iako joj je bio nadmoćan, nanese veće gubitke. I kada su je napadale deset puta jače snage i kada su one bile gotovo u prilici da je opkole, ona je nadvisila protivnika. To je postizala zahvaljujući pokretljivosti, borbenosti, ratnom iskustvu i, na-dasve, svojim moralom.

Neprijatelju su naneseni osjetni gubici: 170 ljudi mu je poginulo, preko 200 ranjeno, a petorica su zarobljena. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 25 pušaka, 10 automata, 21 topovska granata i šest tovarnih konja.¹⁰⁰

I brigada je pretrpjela gubitke: 35 poginulih, 60 ranjenih i sedam nestalih. Neprijatelj navodi da joj je 358 ljudi poginulo i 341 zarobljen,¹⁰¹ i da je zapaljeno pet partizanskih sela, pet šumskih kuća i tri mlina.¹⁰²

Bijesan zbog toga što mu je još jedna ofanziva propala neprijatelj se počeo obračunavati sa civilnim stanovništvom. Nijedan vojni cilj koji je sebi postavio on, nije uspeo da postigne, ali zato su ipak stradali slobodna teritorija i nedužno stanovništvo. Njemačke i ustaške jedinice su bile nemilosrdne na teritoriji na kojoj su izvodile operacije, te su za sobom ostavljali pustoš. U kamenskom i bučkom kraju nije se mogla naći neoštećena kuća. Sva stoka koju narod nije uspio da skloni je opljačkana. Masovno je uništavana ljetina, košeno je zeleno žito i namjerno gaženo tenkovima.¹⁰³ Sela Borki i Zaile su srušena sa zemljom.¹⁰⁴ Najveća zvjerstva su učinili nacisti u Suvoj Mlaki. Pod zaštitom tenkova su iznenada upali u selo i spalili 105 kuća i ubili 40 osoba.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 162, str. 508. Dnevno izvešće glavnog stožera domobranstva, toj vjerovatno se tiče civilnog stanovništva, jer su gubici preveličani. Arhiv, VII, sig. br. 13/1, k. 25 i 6/1, k. 26.

¹⁰² Arhiv, VII, sig. br. 6—1 i 13—1, k. 25 i 26.

¹⁰⁸ Građa za HIS, knj. 6, dok. 161, 168, 170, 173, 175, 178 i 180. Izveštaj oblasnog NOO za Slavoniju.

¹⁰⁴ Isto. Izveštaj Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju. CK KPH o stanju u Slavoniji poslije ofanzive.

¹⁰⁵ Građa za HIS, dok. 181, str. 500. Izveštaj Diljskog područja o julskoj ofanzivi 1943. godine.

Sela Pušina i Prekoračani su spaljena, a ubijeno je više od 90 žena i djece i isto toliko otjerano u logor. Njemačke jedinice su se poslužile prevarom: njihove prethodnice su ušle u sela sa petokrakama i drugim partizanskim oznakama, pa narod nije bježao.¹⁰⁶

Do početka ofanzive je u partizanskim bolnicama i ambulantama bilo oko 90 ranjenika i bolesnika.¹⁰⁸ Nijemci su otkrili neke bolničke objekte i spalili ih, ali nije stradao nijedan ranjenik. Podzemna skloništa nisu pronašli. . . Slavonski partizanski sanitet je u teškim trenucima redovno sakrivao ranjenike pod zemlju,¹⁰⁹ da bi omogućio operativnim jedinicama da manevrišu i kreću se.

Iz te ofanzive brigada je izašla s novim borbenim iskustvima, ojačala je i prekalila se. Dragocjena su bila iskustva u borbi s tenkovima. Došla je do izražaja inicijativa starijina. Blagovremeno su izvlačili svoje jedinice iz borbe u kritičnim situacijama, a u napad su prelazili u pravi čas. To je učvrstilo povjerenje boraca u njih i oslobodili su se kompleksa od neprijateljeve ofanzive. Bilo je, istina, pojedinaca koji nisu bili dorasli za dužnosti što su obavljali, pa su oni smijenjeni i njihova mjesta su popunjena novim kadrom. Karakterističan je slučaj komesara Drugog bataljona. On je u borbi na Dilju poveo sa sobom 10 boraca, ali je kukavički napustio bojište. Smenjen je i upućen za borca, a na njegovo mjesto je postavljen Franjo Novak, šef agitpropa u brigadi.¹¹⁰

BORBA ZA ŽETVU

Borba za žetvu je počela prvih dana jula. Osnovni neprijateljev cilj je u to vrijeme bio da odbaci naše snage iz žitorodnog područja Slavonije i da sakupi što više žita. Akciju koju je izvodio da bi to postigao nazvao je „Srpanj“. Koliko joj je važnosti pridavao vidi se i po

¹⁰⁶ Građa za HIS, knj. 6, dok. 184. Izveštaj KK Podravska Slatina.

¹⁰⁷ Izvještaj KK Pakrac oblasnom komitetu za Slavoniju o ljetnoj ofanzivi, Građa za HIS, knj. 6, dok. 191.

¹⁰⁸ Zbornik sanitetske službe, knj. 2, str. 341.

¹⁰⁹ Dr Grujića Zarković, Historija Sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji. Izdanje 1968, Slavonski Brod, str. 132.

¹¹⁰ Arhiv, VII, sig. br. 3—11, k. 1137. Izvještaj štaba brigade o ofanzivi i smeni komesara 2 bataljona Lazara Vračarića.

snagama koje je upotrijebio. U Požeškoj kotlini je u to vrijeme bilo oko 5.500 vojnika.¹¹¹ Akciju je pratila jaka propagandna kampanja kako od strane ustaških vlasti, tako i od njemačke narodne skupine.¹¹²

Neprijateljska vojska je posjetila sva uporišta ispod Papuka ne bi li spriječila naše jedinice da prodru u Požešku kotlinu. Bila je u selima: Čaglinu, Kuli, Poreču, Kutjevu, Kaptolu, Vetovu, Velikom, Stražemanu, Tornju, Trenkovu, Jakšiću, Pleternici, Brestovcu i, naravno, u Slavonskoj Požegi. Gotovo sve vrijeme dok je bila žetva zapovjednik 2. ustaškog zdruge potpukovnik dr Ilik je boravio u Slavonskoj Požegi. Nadzirao je ubiranje žita i obezbjeđenje žetve.¹¹³

Žetva je bila, razumije se, od prvorazrednog značaja i za nas.¹¹⁴ To je bio najpreči i partijsko-politički zadatak za narodnu vlast i za jedinice NOVJ, pa je valjalo da se one povežu sa svim antifašističkim organizacijama kao što su NOO, AFZ, USAOJ i SKOJ i da im u svakom pogledu pomognu u obavljanju tog posla.¹¹⁵

Formirani su odbori za žetvu, od oblasnog do seoskog. U komandama područja i jedinicama su obrazovani mješoviti odbori, u koje su ušli predstavnici vlasti i jedinica da bi se ostvarila potpuna saradnja između svih organa i jedinica. Borci koji su znali da rade na vršalicama javili su se NOO, a poslije žetve će se vratiti u jedinice. Vršalice su dovučene na slobodnu teritoriju. Pšenica u blizini neprijateljskih garnizona košena je noću. Zito koje je bilo svojina izdajnika što su napustili svoje kuće konfiskovano je. Od omladine i boraca su formirane radne grupe i brigade. One su noću upadale duboko na neoslobodenu teritoriju i otuda izvlačile žito.

U toj akciji su Drugi i Treći bataljon Dvadeset prve brigade dobili zadatak da obezbijede žetvu u Požeškoj ko-

¹¹¹ Arhiv, VII, sig. br. 3—11, k. 1137. Izveštaj štaba 21. brigade o ofanzivi.

¹¹² Rukovodilac njemačke skupine Kula tražio je da njemačke jedinice zaštite sela Kulu, Poreč i Darkovac od partizanskih jedinica, jer je u pitanju prehrana stanovništva. Građa za historiju NOB Slavonije, knj. 6. dok. 137, str. 387.

¹¹³ Arhiv, VII, sig. br. 9/7—1, k. 93. Kotarska oblast Slavonska Požega, MINORS-u u Zagrebu o problemu ubiranja žetve.

¹¹⁴ Arhiv, VII, sig. br. 30—1/1, k. 470. Naređenje štaba 2. korpusa NOVJ od 20. 7. 1943. štabovima 21. i 18. brigade i svim odredima i komandama područja u vezi sa žetvom.

¹¹⁵ Građa za historiju NOB Slavonije, knj. 6, dok. 127.

tlini, a Prvi u pakračkom kotaru. Da bi izbjegle iznenadne neprijateljeve upade, jedinice su primijenile masovno zaprečavanje. U tome su im mnogo pomogli stanovnici sa slobodne teritorije. Noću su oborena velika stabla i prepriječena preko cesta, prekopani su putevi i porušeni mostovi.¹¹⁶ U isto vrijeme su jedinice izvodile manje akcije i tako za sebe vezivale i uznemiravale neprijatelja. Članovi štabova brigade i bataljona bili su stalno u jedinicama, radi neposrednog komandovanja i pružanja pomoći. Rad je bio naporan, a svaki predah je korišćen za pjesmu i igru, kulturno-zabavni život u jedinicama i zajedno s narodom.

Sakupljane ljetine je svaki borac uzimao kao svoju dužnost. Jedinice su se takmičile koja će oteti više vršalica od neprijatelja, odnosno spriječiti ga da ih on pokupi. O svakoj pojedinačnoj akciji konsultovani su kotarski i okružni odbori za žetvu.¹¹⁷ Samo u požeškom kraju naše jedinice su spalile 15 vršalica, a 10 ih je odvučeno na slobodnu teritoriju.¹¹⁸

Prvi bataljon je razbio neprijateljevu kolonu koja je pokušala da se probije iz Pakraca ka slobodnoj teritoriji. Ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika i jedan je zarobljen.¹¹⁹ Neprijatelj se uglavnom držao naseljenih mjesta i bio pasivan, nasuprot našim jedinicama, koje su svaku noć dejsstvovala.

Kakvi su bili neprijateljevi rezultati u sakupljanju ljetine u zapadnoj Slavoniji? To se vidi i iz podatka koji su dale Velika Župa, Livac i Zapolje iz Nove Gradiške vladi NDH, da je od planiranih 2.350 vagona ubrano 268.¹²⁰

Kako u tom razdoblju nije bilo većih borbenih dejstava, maksimalno se radilo na obučavanju jedinica i njihovom organizacionom sređivanju, na jačanju discipline, uređivanju nadležnosti u komandovanju i učvršćenju odnosa u kolektivima. U četama i bataljonima je bio razvi-

¹¹⁶ Arhiv, VII, sig. br. 39/18—1, k. 196, 55—3—1, k. 114. Prekopane su ceste kod Deževaca, Pasikovaca, Kujnika i porušen je most kod Orliavca na Orljavi.

¹¹⁷ Arhiv VII, sag. br. 8/1—19, k. 25.

¹¹⁸ Građa za historiju Slavonije, knj. 6, dok. 173.

Arhiv VII, sig. br. 6—1, k. 26. „Kod sela Grahovljana, naše čete su se sukobile sa 1. bataljonom 21. brigade, koji je jačine 300 ljudi. Poginulo je 5 momaka i 1 je zarobljen." Izveštaj 4. gorskog zdruga.

¹²⁰ Građa za historiju NOB Slavonije, knj. 7, dok. 148, str. 438.

jen idejno-vaspitni rad, osobito u partijskim i skojevskim organizacijama.

O svemu tome se raspravljalo na skupovima, a najviše na sastancima komunista, da bi se potom razradivalo u četama, sa svim borcima — otvoreno i određeno.

Utvrđeno je da obavještajna i informativna služba u brigadi zaostaju za opštim razvitkom brigade, a kako su upravo te službe imale da obave nove zadatke, bilo je potrebno da se stvore neka nova organizaciona rješenja.¹²¹ To i zbog toga što su u brigadu dolazili novi borci iz raznih jedinica i sa terena, a među njima je bilo i ljudi koji su koliko do juče bili neprijateljski raspoloženi prema pokretu, pa i ubačenih agenata.¹²²

Borba za borbeno i idejno jedinstvo u redovima brigade postala je važna obaveza svih njenih pripadnika, a u prvom redu njenog rukovodećeg kadra, jer je neprijatelj pokušavao da ubaci u naše redove svoje špijune. Dezerterstvo „Jugovića“ i odvođenje na prevaru desetak boraca sa dva puškomitraljeza¹²³ bilo je najbolje upozorenje u tom pogledu. Dezerterstvo devetorice naoružanih novomobilisanih boraca iz sela Poljanske iz Trećeg bataljona,¹²⁴ a zatim to što je u brigadi otkriven četnik ubačen iz Bosne,¹²⁵ potom samovoljno napuštanje jedinice od st-

¹²¹ Arhiv VII, sig. br. 21—13, k. 1121. Izveštaj štaba 21. brigade štabu 10. divizije.

¹²² Samo maksimalnim kolektivnim zalaganjem svih pripadnika brigade, a posebno njenih određenih organa, uz punu saradnju ROC-a (rejonskih obavještajnih centara) na terenu, oslanjanjem na široku osnovu našeg pokreta, moglo se suprotstavljati organizovanoj, stručnoj i totalnoj obavještajnoj službi kakva je bila njemačka. Obavještajna služba Trećeg Rajha na području Hrvatske, posebno u Slavoniji. Zbornik, tom 5/1967, HIS Slavonski Brod.

¹²³ Dezertirao je komandir 1. čete 2. bataljona Boško Novaković Jugović, koji je na prevaru poveo još 14 boraca sa dva puškomitraljeza. Borci su mislili da idu na neki zadatak, a kada su vidjeli da ih vodi u izdaju, većina ih se vratila u jedinicu. Arhiv VII, sig. br. 31—12, k. 1121, izvještaj komesara 10. divizije od 30. 6. 1943. godine.

¹²⁴ Od novomobilisanih iz sela Poljanske, poslije akcije na Sirač dezertiralo je 8 boraca sa oružjem i predali su se 8. lovačkoj pukovniji u Požegi i dva domobrana iz Virovitice koji nisu htjeli da polože zakletvu. Na osnovu njihovih izjava, njemačka i ustaška komanda za Slavoniju napisale su letak koji se bacao iz aviona i kojim su se pozivali borci 21. brigade na predaju. Arhiv VII, sig. br. 3—6, k. 171 a.

¹²⁵ Arhiv, VII, sig. br. 8—7/12, k. 1121. Četnik Jovo Samarđžija iz Dopšina kraj Osijeka, borac 1. bataljona, uhapšen, pod sudskom istragom korpusa.

rane nekih starih boraca i odlazak u druge jedinice,¹²⁶ sve je to opominjalo da obavještajna služba, štabovi i partijska organizacija u brigadi moraju pokrenuti sve snage u borbu protiv kolebljivaca i izdajnika. U isto vrijeme su strogo osuđeni slučajevi opijanja i uopšte nedoličnog ponašanja i nediscipline pojedinaca. Zbog takvih poroka vojni sud je izrekao prvu smrtnu kaznu.¹²⁷ Bivši domobran iz Drugog bataljona je pokušao da pobjegne u uporište sela Tornja, ali je uhvaćen,¹²⁸ a drugi je pobjegao u Stražeman i sa oružjem se predao. 8. lovačkoj pukovni.

Štabovima bataljona i brigade stavljeno je u zadatak da informativnu službu pretvore u oči i uši brigade, te da se ne bave samo obezbjeđenjem jedinica već i da prodiru u neprijateljeve rovove. Sve do tada podaci o neprijatelju su naješće bili nepotpuni, pogotovo kada je riječ o njegovom kvalitetu, borbenosti, numeraciji, a još manje su bili dovoljni u vezi s njegovim namjerama. U informativnim izvještajima se najčešće govorilo: tukli smo se sa Nijemcima, ustašama, domobranima i najčešće se upotrebljavao zajednički imenitelj „banda”. U stvari je to bio naziv za sve neprijatelje koji nisu bili indentifikovani.

U isto vrijeme, neprijatelj je dosta znao o brigadi. To mu i nije bilo teško da ostvari, jer su se naši borci ponašali komotno, bilo da je brigada bila na slobodnoj ili na neoslobodenoj teritoriji. Rado su pričali u narodu o našim uspjesima, da je ovaj ili onaj bataljon u toj i toj akciji postigao ovo ili ono... Osim toga, skojevski grupa u četi je imala ekipu za pisanje parola po selima, kao na primjer: „Živjela 21. slavonska brigada”- „Ziveo SKOJ 21. brigade” itd. Čak i za vrijeme borbenih dejstava pisane su parole po kućama, pa su i narod i neprijatelj znali ko se tu nalazi. U susretima s narodom i omladinom borci bi pričali o borbama, junaštvima pojedinaca, a o tome se govorilo i na mitinzima. To je bio vid naše agitacije i propagande, ali to je bila i mogućnost da neprijatelj mnogo šta sazna o našim jedinicama.

¹²⁶ Arhiv VII, sig. br. 3/13, k. 1121. Stab brigade traži od Psunjskog područja 5 boraca, starih, kojii isu napustili brigadu, hoće u Posavski odred.

¹²⁷ Zbog krađe, pijančenja, nediscipline, klevetanja boraca, neizvršavanja obaveza, streljan Marko Radanac.

¹²⁸ Arhiv općine Požega, k. 16711 od 7. 8. 1943. Prvi je strijeljan pred strojem, Jure Lovrenčić iz Zupe, Imotski, predao se.

Borci su obavješteni o odluci o uvođenju vojnih sudova u jedinicama, o njihovom sastavu i načinu rada, te da će ta tijela suditi za nečasna djela i našim borcima i neprijateljskim vojnicima. U vojni sud jedinice ulazili su komesar i jedan od komandira, a u brigadi komandant bataljona i jedan borac.

Nakon ofanzive je štab brigade dostavio prvo brojno stanje i izvještaj o naoružanju brigade.¹²⁹ Po spisku je brigada imala 956 ljudi, 859 muškaraca i 97 drugarica, a od naoružanja 516 pušaka, 29 puškomitraljeza, šest teških mitraljeza, jedan brdski top sa 55 granata, jedan laki i jedan teški minobacač, 16 automata, 32 pištolja, 178 bombi i 40 kg eksploziva.¹³⁰

Četrnaestog avgusta 1943. u brigadi je formirana četa za vezu.¹³¹ Imala je 35 boraca u dva voda, svaki sa po dva odjeljenja. Kuriri štaba brigade su se vodili u četi, ali su bili neposredno vezani za načelnika štaba brigade. Komandir te čete bio je Vinko Hasan, komesar Vinko Cuculić, komandirov zamjenik Tošo Bogdanović, i komesarov zamjenik Joco Grujić. U trenutku osnivanja, četa za vezu nije imala nikakvih tehničkih sredstava.

Narod kamenskog kraja i zapadnog dijela Požeške kotline tradicionalno se okupljao drugog avgusta, na Ilin-dan. Taj običaj nije iznevjeren ni u ratu, a te, 1943. godine, razloga za okupljanje bilo je više no obično: samo nekoliko dana bilo je prošlo kako je tim selima prohujala neprijateljska ofanziva, koja je tom narodu donijela velike patnje. Sada je bila prilika da se vidi ko je preživio, da se izmijenjaju vijesti i sazna nešto više o tome kako su ljudi nekog sela prošli u ofanzivi, da rodbina vidi svoje borce, te da se zapjeva i iskaže nesalomljivost narodnog duha.

Za štab brigade, kotarski komitet Partije i narodno-oslobodilački odbor masovni skup bio je prilika da se on pretvori i u političku, kulturno-prosvjetnu i sportsku anti-fašističku manifestaciju. Poslije uobičajenih govora predstavnika Partije, vlasti i brigade, počeo je kulturno-za-

¹²⁹ Štab brigade dostavlja izvještaj o brojnom stanju štaba 10. divizije NOVJ 3. 8. 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 5—6, k. 1121.
¹³⁰ Arhiv VII, sig. br. 1—5, k. 1121. Isto, dostavlja podatke o naoružanju 3. 8. 1943. godine.

¹³¹ Arhiv VII, sig. br. 5—6, k. 1121. Izvještaj štaba 21. brigade štabu 10. divizije NOVJ o formiranju čete za vezu, 4. 8. 1943. godine.

bavni program brigadne ekipe. Po njegovom svršetku počelo je narodno veselje.

Prvi put je brigada organizovala za borce i narod sportsko takmičenje u šest lakoatletskih disciplina. Neki su se tada prvi put takmičili pred publikom. Bilo je tu i navijanja, prave takmičarske atmosfere. A i kako ne bi kad su se takmičili svi poznati borci, komandiri i komandanti, pa i članovi štaba brigade.

Takmičilo se u ovim disciplinama: trčanju na 100 metara, skoku uvis, skoku udalj iz mjesta, skoku udalj sa zaletom, bacanju kamena s ramena i rvanju slobodnim stilom. Ogledalo se 70 takmičara. Najviše ih se bilo prijavilo za rvanje — 40. U „Brigadiru“ broj 2, za avgust 1943. godine, na stranici 32. objavljen je ovaj nesvakidašnji ratni događaj s postignutim rezultatima.

U trčanju na 100 metara prvo mjesto je osvojio Sveztozar Pauč Kobac, komandir čete; drugi je Luka Vuksan, operativni oficir, a treći Branko Ivković, mitraljeska četa.

Skok uvis: 1. Vinko Hakštok, referent saniteta, 2. Dako Pauč, komandant brigade, 3. Zdravko Vučetić, desetar u Prvom bataljonu.

Skok udalj iz mjesta: 1. Petar Vaianović, komandant Trećeg bataljona, 2. Osman Maglajlić, obavještajni oficir Drugog bataljona, 3. Slavko Baričanec, intendant Prvog bataljona.

Skok udalj sa zaletom: 1. mjesto Zambo, pionirska četa, 2. Petar Valanović, komandant Trećeg bataljona, 3. Slavko Baričanec, intendant Prvog bataljona.

Bacanje kamena s ramena: 1. Cvijo Đurica, pionirska četa, 2. Antičević, Drugi bataljon, 3. Stevan Došen, komandant Prvog bataljona.

U rvanju je prvo mjesto zauzeo Pajo Božić, Prvi bataljon, drugo Pavle Kotrljanović, zamjenik komandira čete u Drugom bataljonu, treće desetar Mito Dragičević iz Trećeg bataljona.

NAPAD NA UPORIŠTE PLETERNICU

Sve do avgusta 1943. u Požeškoj kotlini su bile jake neprijateljske formacije. Ali ubrzo iz tog područja odlaze 2. ustaški zdrug i (14. avgusta) 3. lovački zdrug, koji je

prebačen u Brčko.¹³² Tako su ispražnjeni garnizoni u širem području Požege, a neki su znatno oslabljeni.

Neprijatelj je držao Slavonsku Požegu, Pleternicu, Trenkovo i Jakšić, a od udaljenih garnizona — Čaglin (6. ustaška bojna bez satnije). U Kuli, Poreču i Darkovcu nalazili su se folksdojčeri. Takvo stanje je zabrinjavalo ustaško vojno i političko rukovodstvo u Požegi. Zato ono izvještava: „... Zbog ugruženosti područja Vetovo Velika, Kaptol, Stražeman, Vilić Selo i Brestovac, seljaci bježe u Požegu, tako da ih se zadnjih nekoliko dana mnogo nakupilo i predstavljaju gradskoj upravi velike teškoće.”¹³³

Za neprijatelja će sljedeći dani biti još teži. Osmog avgusta je, kod sela Sulkovaca, Požeški odred presreo putnički automobil potpukovnika Zlatka Kerekovića, upravnika ubojnog skladišta u Požegi, i Zlatko pristupa NOVJ.¹³⁴ Još se duhovi nisu bili smirili zbog tog događaja, a vojno redarstvo UNS¹³⁵ je otkrilo među domobranskim oficirima ilegalni vojni komitet koji je radio u korist NOB-a.¹³⁶ Uhapšeni su satnik Mijo Benković i zastavnik Rade Vidaković, a kasnije osuđeni na smrt i strijeljani. O bojniku Dervaldu, komandantu uporišta u Požegi, bojnik UNS-a. Damić, koji je u Požegi vodio istragu, nema ni jedne dobre riječi.¹³⁷

U Pleternici je boravila jedna ojačana četa raznorodnog sastava: žandarmi, nešto domaćih ustaša i vod domobrana. Svi su se oni bili grupisali oko željezničke i žandarmerijske stanice — kasarne, a nešto ih je bilo oko zgrade šumarije.

Partizanska obavještajna služba je predočila štabu brigade da je posada u Pleternici mješovita, slabog mo-

¹³² Građa za HIS Slavonije, knj. 7, dok. 70, str. 211.

¹³³ Arhiv VII, sig. br. 9/7—1, k. 93. Ustaški kolonisti, neprijatelji NOP-a, koji su naselili imanja pobijenih i interniranih u logore ili likvidiranih u masovnim pokoljima.

¹³⁴ Građa za historiju Slavonije, knj. 7, dok. 97. Već 1944. godine postaje pukovnik NOVJ i nastavnik u Oficirskoj školi NOVH.

¹³⁵ Ustaška nadzorna služba.

¹³⁶ „Premoć partizana očevidna je na svakom koraku. Idu kuda hoće, rade što im je volja, a građanstvo je u vrlo napetom stanju. Posade u tom kraju su vrlo slabe da bi mogle preduzeti bilo kakvo čišćenje. U Požegi je vrlo malobrojna, a i ne bi bila u stanju oduprijeti se malo jačem napadaču. Niko ne vjeruje u mogućnost odbrane.” Građa za historiju Slavonije HIS, Slavonski Brod, knj. 7, dok. 60- str. 188.

¹³⁷ Zbornik 1/1968. Slavonski Brod — HIS. Šire o vojnom komitetu među domobranskim oficirima u Požegi, Gajić.

rala i da će se bez većeg otpora predati našim jedinicama. Provjerivši prilike u Požeškoj kotlini poslije povlačenja neprijateljskih snaga, štab brigade je odlučio da napadne uporište u Pleternici.

Drugi bataljon je imao da postavi zasjedu od Slavonske Požege, s tim da će se jedan vod pretvarati da izvodi napad na periferiju uporišta i tako će dovesti neprijatelja u zabludu. Zasjeda je držala rejon sela Blacko — Jakšić, a za pojačanje je dobila grupu diverzanata potrebnu radi miniranja pruge. Treći bataljon je trebalo da postavi zasjedu u rejonu sela Ratkovica kako bi se neprijatelju onemogućilo da prodre iz Kapele ka Pleternici. Požeški odred je postavljao zasjedu na cesti Nova Gradiška — Požega, a u rejonu sela Bačindola. Svi pozadinski dijelovi brigade su ostali u selu Smoljanovcima, a obezbjeđivala ih je četa iz Trećeg bataljona.

Planom napada se predviđalo da Prvi bataljon napadne 18. 8. u 23 časa na uporište i da ga zauzme u svanuće. Prvoj četi bataljona je cilj bila željeznička, a drugoj žandarmerijska stanica, dok je treća bila u rezervi.

Početak napada na željezničku stanicu bio je silovit. Ustaše su se žestoko branile, ipak, poslije dva sata borbe, zauzeta je. Demolirani su svi objekti, a u magacinima je nađeno dosta plijena. Ustaše i žandarmi su pružali snažan otpor i u žandarmerijskoj kasarni i u šumariji. Uništene su pošta i opštinska arhiva. Međutim, neprijatelj je očekivao pomoć iz Požege, pa se žestoko borio. Da bi pospješio silinu napada, komandant brigade odlazi kod druge čete i lično rukovodi napadom, ali je tom prilikom teže ranjen. Poginuli su komesar čete Josip Palković i tri borca, a ranjeno je sedam, među njima vodnik Stjepan Lesjuk i desetar Luka Vučetić. Na putu k bolnici Luka je umro.

Na zasjedama je još bilo mirno, ali je štab brigade poslije pet časova borbe odlučio da prije svanuća povuče bataljone jer bi neprijatelj mogao da izvede snažan udar u toku dana, od Slavonske Požege.

U tom sukobu neprijatelju je 10 ljudi poginulo, sedam zarobljeno i više njih ranjeno. Prugom se nije moglo saobraćati četiri dana.¹³⁸

¹³⁸ Arhiv VII, sig. br. 4/1—I, k. 28. Izvještaj glavnog stožera domobranskog zapovjedništva od 19. 8. 1943. godine o napadu na Pleternicu.

Na željezničkoj stanici Blacko-Jakšić voz je naletio na minu. Iskliznula su štitna kola i lokomotiva. Kod Ratkovice je Treći bataljon porušio 150 metara pruge i jedan most.¹³⁹ Požeški odred je sačekao jaču neprijateljevu kolonu i naneo joj gubitke. Zaplijenjene su tri puške i jedan automat, a ubijeno 10 i zarobljena dva vojnika.

O napadu na Pleternicu se čulo po cijelom tom kraju. Iako cilj napada nije u potpunosti ostvaren, brigada je bez većih teškoća stigla u svoje prvobitne rejone razmještaja.

Tih dana je prispjela okružnica od štaba Desete divizije. U njoj su bile navedene nepravilnosti koje su komande i štabovi ispoljili prema sanitetskoj službi. Ukazivalo se i na to da je referent saniteta član štaba i da mora znati borbeni zadatak jedinica kako bi mogao organizovati svoj posao u zbrinjavanju ranjenika i bolesnika. Tu se kaže da su komandant i komesar brigade odgovorili za zdravstveno stanje u brigadi.¹⁴⁰

NA DILJSKOM PODRUČJU

Zbog opšteg razvoja NOP-a na području Slavonije i širenja slobodne teritorije u istočnoj Slavoniji, štab Drugog korpusa je naredio Desetoj diviziji da prenese borbeni dejstva na diljsko područje, radi uništenja manjih garnizona. Njih su držali folksdojčeri, organizovani u SS policiju i u tzv. domovinsku stražu Hajmatvaht. Zadatak divizije je bio i mobilisanje novih boraca, kao i prihvata velikog broja dobrovoljaca, ljudi spremnih da stupe u redove NOVJ iz srezova Vukovara, Osijeka, Vinkovaca i Đakova.

Prema njemačkoj naredbi o potpunom angažovanju, svi folksdojčeri sa teritorije Slavonije i Srema od 17 do 50 godina starosti morali su da se stave na raspolaganje SS trupama.¹⁴¹ Svi ostali, starija godišta ili oni koji su bili premladi za SS jedinice i njemačku policiju, svrstani su u domovinsku stražu.¹⁴² Na području Slavonije, za-

¹³⁹ Arhiv VII, sig. br. 48—13/1, k. 196. Izvještaj oružničke pukovnije za avgust 1943. o napadu na Pleternicu.

¹⁴⁰ Zbornik dokumenata sanitetske službe, knj. 2, str. 350.

¹⁴¹ Arhiv VII, sig. NAW-T-313-200-7461448-50.

¹⁴² Arhiv VII, sig. br. 17/2, 18/2, k. 40A, 3/1, k. 40G.

padno od Valpova, Đakova i Slavonskog Broda, živelo je oko 30.000 folksdojčera¹⁴³ koji još nisu bili jače uzdrmani dejstvom naših jedinica.

Pokreti divizije je počeo 22. 8. 1943. godine noću. Iz rejonu Lučinaca Dvadeset prva brigada je, kao prethodnica divizije, u prvoj etapi marša stigla u rejon Kaptola. Tu se i razmjestila: Prvi bataljon u selo Kaptor, Drugi u Doljanovac, a Treći u Češljakovac. U tim selima brigada je predanila. Te iste noći je Sedamnaesta brigada stigla iz područja Bučja u rejon Velike, u selo Radovanči-Draga.¹⁴⁴ Neprijatelj je pomno pratio kretanje Desete divizije i u podnevnim satima je oko 300 njegovih vojnika prevezeno železnicom i napalo Drugi bataljon Sedamnaeste brigade u selu Maloj Veliki. Poslije kraće ali oštre borbe neprijatelj se uz gubitke povukao.¹⁴⁵

U štab divizije, u selo Veliku, upućeno je 25 boraca — dobrovoljaca za bataljon koji će se boriti protiv četnika. Ta posebna jedinica je naredbom štaba Drugog korpusa¹⁴⁶ formirana 25. 8. 1943. godine u požeškom području. U naredbi o formiranju se navodi da je osnovni zadatak bataljona da uništi četnike u Posavini, gdje se prebacuju iz Bosne, pokušavajući da mobilišu ljudstvo u posavskim srpskim selima.¹⁴⁷

U to vrijeme je u brigadu došao prvi saveznički oficir, Joca, sin našeg iseljenika. Spustio se padobranom u požeškom području. Taj je događaj zabilježio i neprijatelj¹⁴⁸ na svoj način. Napisao je da se u Sedamnaestoj i Dvadeset prvoj brigadi nalaze dva engleska agenta, koji sarađuju na prestrojavanju partizanskih snaga.

U drugoj etapi marša prema Dilju Drugi bataljon je izveo demonstrativni napad na selo Kulu, a ostali dije-

¹⁴³ Zbornik 11/1974. HIS, Slavonski Brod. Antun Miletdć — Vojne formacije folksdojčera u borbi protiv NOP-a.

¹⁴⁴ Zbornik, tom V, knj. 18, str. 303—304. Izvještaj štaba 10. divizije od 23. 8. 1943. štabu 2. korpusa NOVJ o pokretu divizije na području Dilja.

¹⁴⁵ Zbornik, tom V, knj. 18, str. 582. Izvještaj zapovjedništva glavnog stožera domobranstva od 4. 8. 1943.

¹⁴⁶ Zbornik, tom V, knj. 18, dok. 95, str. 287—288, dok. 67. str. 136.

¹⁴⁷ Nikada četnički pokret u Slavoniji nije uhvatio korena. Bataljon je krajem oktobra 1943. godine ušao u sastav čehoslovačke brigade „Jan Žižka”. Tom V, knj. 18, str. 267; Cvetko Tomljenović: „NOP — problem oružanog četništva u Slavoniji”, HIS, Zbornik 2/1964, str. 5—20.

¹⁴⁸ Arhiv VII, sig. br. 12—1, k. 28.

lovi brigade su krenuli na Poreč i Darkovac. Ta su uporišta branili mještani njemačke narodnosti. To je u stvari bilo stalno bočno osiguranje glavnini divizije koja je kretala na Dilj.¹⁴⁹ Puškaranje je trajalo od jutra do oko 12 časova. Na svako približavanje tim selima folksdojčeri su odgovarali veoma žestokom i organizovanom vatrom. U Drugom bataljonu je poginuo jedan borac, a među pet ranjenih bili su komesar čete Dušan Bilandžić Donjec i Katica Rajaković, frizerka iz Slavonskog Broda.

U tim selima neprijatelj je organizovao i petu kolonu. Tako je dva puta prekinuta veza između štaba Dvadeset prve brigade i štaba divizije, a tri puta sa Sedamnaestom brigadom. Telefonsku žicu je sekao neko od mještana.

Po dolasku na Dilj, 24. 8. 1943, Dvadeset prva brigada je dobila zadatak da uništi uporište Pridvorje, a Sedamnaesta Drenjski Slatnik i Drenje. Polazni položaj je bio u selu Paučju i na koti 263. Pridvorje je napao Treći bataljon Dvadeset prve brigade 26. 8. 1943. u 22.30 časova, a Prvi bataljon je postavio zasjedu prema Đakovu u šumi Bukinovcu i ka selu Preslakinci, sa zadatkom da spriječi neprijatelja da interveniše od Gašinaca, Drugi bataljon je tada bio u brigadnoj rezervi.

Poslije petočasovne borbe ubijeno je 15 ustaša i kulturbundovaca, a zarobljeno 20 domobrana i naoružanih seljaka.¹⁵⁰ Zaplijenjen je jedan puškomitraljez i 20 pušaka.¹⁵¹ Poginula su četiri druga a ranjeno 10. Među ranjenicima su bili komesar čete Vlajko Gajić i vodnik Stanko Kujavić.

¹⁴⁰ „U dvorcu bana Turkovića u Kutijevu je štab 10. partizanske divizije (17. i 21. brigada). Jedan bataljon 21. brigade je vršio demonstrativni napad na Kulu i Poreč da bi ostale snage mogle napasti druga sela (5 vršalica otpremljeno u Papuk)". Izvještaj 3. Okružničke pukovnije od 23. 8. 1943. Arhiv VII, sig. br. 1—1, k. 29.

¹⁵⁰ Izvještaj štaba 10. divizije NOVJ od 26. 8. 1943. štabu 2. korpusa NOV i POH o napadu na Drenski Slatnik, Drenje i Pridvorje. Zbornik, tom V, knj. 18, str. 340. Napad na Krndiju, izvještaj od 3. 9. 1943. Zbornik, tom V, knj. 19, str. 45.

¹⁵¹ Partizani napali njemačka sela Drenje, Drenjski Slatnik, Mandićevac i Pridvorje. Poginulo je 16 vojničara njemačke narodnosti, 17 seljaka, 4 ranjeno, 2 vojničara i 5 seljaka nestalo. Odnosno je 5 vagona pšenice i drugog plijena. Izvještaj 3. okružničke pukovnije NDH, Arhiv VII, sig. br. 48—13/1, k. 196.

NAPAD NA NEMACKO UPORIŠTE KRNDIJU

Divizija je još bila na zadatku kada je štab Drugog korpusa izdao naredbu¹⁵² prema kojoj je divizija trebalo odmah da krene na teritoriju Druge operativne zone, tj. u Moslavinu i Zagorje. Međutim, pošto je napad na uporište Krndiju bio dogovoren sa Culetom,¹⁵³ istoga dana je o tome obaviješten i štab korpusa.

Uporište u Krndiji branilo je 40 SS policajaca iz tzv. Vafen SS i 200 domaćih folksdojčera.¹⁵⁴ Prema izvještaju i skici uporišta, koje je dostavio saradnik ROC-a¹⁵⁵ sa diljskog područja, neprijatelj je u Krndiji raspolagao sa 140 pušaka, tri puškomitraljeza i jednim mitraljezom na crkvenom tornju. O organizaciji odbrane naveo je da ima 15 bunkera, da preko dana čuva oružje u Vatrogasnom domu, koji mu je tada služio kao kasarna, a preko noći se vojska raspoređuje po bunkerima. Obezbjeduje se stražama i patrolama. Civilima komanduje općinski bilježnik Anton Cenzor. U uporištu ima dosta namirnica, robe i lijekova.¹⁵⁶

Kako se očekivalo da će se neprijatelj žestoko oduprijeti, „jer mu je moral banditski“, štab divizije je odlučio da uporište napadnu tri, a da napad obezbjeduje šest bataljona.

Planirano je da napad počne 27. 8. 1943. u 23 časa, s tim što je uporište trebalo uništiti do svanuća. Ranije se nije moglo početi zato što su polazni rejoni bili udaljeni od uporišta 20, pa i 25 kilometara. Stab Diljskog odreda je odredio vodiče, borce iz toga kraja koji su dobro poznavali okolinu. Dvadeset prva brigada je dala svoj

¹⁵² Zbornik, tom V, knjiga 18, dok. 93 i 111.

¹⁵³ Dušan Čalić Čule, sekretar Oblasnog komiteta Partije, išao je sa divizijom na diljsko područje.

¹⁵⁴ Na suđenju u Okružnom sudu u Zagrebu 1949. godine potpukovnik Branimir Algauer, jedan od najvažnijih vođa njemačke skupine i komandant odreda za intervencije je izjavio da je u NDH bilo 1941. godine oko 170.000 članova folksdojčera. Ova je organizacija u toku drugog svjetskog rata dala oko 21.500 ljudi za oružane snage Trećeg Rajha. U policiji, radnim jedinicama i u raznim drugim formacijama oružane sile služilo je 53.718 njenih pripadnika. Zdravko Krnjić: „Iseljavanje pripadnika njemačke skupine (Volks-deutschera) iz NDH za vrijeme drugog svjetskog rata“. HIS, Slavonski Brod, Zbornik 4/1966, str. 73. i 75.

¹⁵⁵ Rejonski obavještajni centar.

¹⁵⁶ Arhiv VII, sig. br. 20—12, k. 1121.

top Drugom bataljonu Sedamnaeste brigade radi rušenja bunkera na pravcu njegovog napada.

Uporište su napadala tri bataljona iz tri jedinice: Drugi bataljon Sedamnaeste brigade¹⁵⁷ sa sjevera i sjeverozapada, Drugi bataljon Dvadeset prve brigade sa istoka i sjeveroistoka, od Kudeljare do sokaka koji izbija na put Osijek — Našice, a južno je išao Drugi bataljon Diljskog odreda. Ideja napada je bila da se uporište napadne jednovremeno i da se glavni udar usmjeri na raskršća sela dok se uporište ne ispresijeca, a zatim će se izolovane grupe, jedna za drugom, uništavati.

Napad je obezbjeđivao Prvi bataljon Dvadeset prve brigade, i to na pravcu Gorjani — Gorjanski Pašnik, a Treći Gorjani — s. Potnjani — s. Paljevina prema Đakovu. Od Osijeka i Našica u zasjedi je bila Sedamnaesta brigada. Stab Dvadeset prve brigade se nalazio u šumi Krndiji.¹⁵⁹

Svim borcima koji su učestvovali u napadu se pod pretnjom najstrožom kaznom skrenula pažnja na ponašanje prema civilnom stanovništvu. U zapovjesti o napadu je stajalo: „Vrlo je važno kakav će dojam ostaviti naša vojska na tom tlu, gdje još do sada nije bilo partizana.”

Prvi nalet partizanskih jedinica bio je silovit i jednovremen. Nijemci su se iznenadili. To su iskoristile naše jedinice, dokopale se prvih kuća i bez većeg otpora nastavile da nastupaju kroz selo. Neprijatelj je pružio otpor, ali slab, i poslije jednog sata pucnjave borba je prestala.

Odmah je pristupilo pretraživanje sela, ali borci, budući zadovoljni bogatim i lakim plijenom, taj su zadatak radili prilično površno. Nijemci su se posakrivali po obližnjim kukuružištima i skloništima koja su ranije pripremili. Potom se doznalo da se veća grupa protivnika nalazi i u crkvi. Ipak, napad na crkvu nije izveden jer je bilo takvo naređenje iako se znalo da se njome koriste kao osmatračnicom. Odmah se pristupilo izvlačenju plijena iz uporišta. Čak je jedan bataljon određen da sprovede krdo stoke u Papuk.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Arhiv VII, sig. br. 46, k. 1126, Zapovjest štaba 17. brigade od 27. 8. 1943. o napadu na Krndiju.

¹⁵⁸ Partizani napali Krndiju. Izgorjelo 27 kuća, 60 kuća djelimično, odvezeno 18 gumana žita. Odvedeno 25 osoba, od kojih se 6 vratilo kući. Ubijena 4 mještana i 1 njemački vojnik. Izvještaj II domobranskog zbora za avgust 1943. godine. Arhiv VII, sig. br. 1—1, k. 29.

¹⁵⁹ Arhiv VII, sig. br. 20—1, k. 1121.

U toku borbi za Krndiju na zasjedu Prvog bataljona Dvadeset prve brigade je naišla motorizovana neprijateljeva kolona. Bataljon je propustio tenkove, a napao pješadiju na kamionima. Uništen je jedan kamion i izbačeno iz stroja oko 40 neprijateljskih vojnika. U brigadi su poginula tri druga i pet ih je ranjeno. Među poginulima je bio hrabri borac iz Prvog bataljona, komandir čete Lazo Prokopić, rodом iz sela Sažija kraj Slavonske Požege.

Iz Sedamnaeste brigade je sedam boraca poginulo i 10 ranjeno, što u napadu, što u zasjedi.

U borbi na Krndiji istakao se mladi borac Mladen Sujčević, iako je bio bez oružja, a bio je stoga što je kratko vrijeme prije toga došao u NOV. On se goloruk uhvatio u koštac sa naoružanim Nijemcima i oteo mu pušku. Junački se ponio i četrnaestogodišnji Milan Prodanović iz druge čete Drugog bataljona: sam je zarobio dva njemačka vojnika.¹⁶⁰

Uništenje uporišta u Krndiji odjeknulo je u okolnim selima. Za borce Desete divizije, pak, to je bilo novo iskustvo s obzirom na to da se išlo duboko u neprijateljsku pozadinu, gdje je on, budući da je teren bio ravan, mogao brzo da interveniše jakim snagama iz više pravaca. Trebalo je za jednu noć prepešačiti više od 50 kilometara, zauzeti uporište, pokupiti plijen i vratiti se u baze. Taj napor su borci odlično podnijeli i, što je najvažnije, izveli podvig.

Takođe se pokazalo da napad na naseljeno mjesto valja da izvodi samo jedna jedinica. U protivnom, teško je objediniti komandovanje jedinicama iz raznih sastava, a greške se prebacuju na drugoga, na lijevog ili desnog susjeda. Ni sadejstvo nije tada najbolje, a u konkretnom slučaju je bila idealna prilika da se neprijateljska živa sila potpuno uništi.

U istočnoj Slavoniji se sredinom, a naročito početkom jeseni 1943. godine, snažno razvijao narodnooslobodilački pokret. Boravak Desete divizije na području Dilja je pospješio međusobno povezivanje vinkovačkog, županjskog, vukovačkog i osiječkog kotora, sa slobodnom teritorijom i pomogao da bude veći priliv boraca u NOVJ. Sada su počeli masovno da dolaze u jedinice mladići i djevojke iz Srema, i to u grupama od po 50, 100, pa i 200 njih, a predvodili su ih partijski radnici s terena. Probijali su

^{1,0} Građa za HIS NOB u Slavoniji, knj. 7. str. 275, dok. 91.

se između neprijateljskih uporišta, ali su stizali na diljsko područje. Bilo je kuća iz kojih je dolazilo dvoje-troje braće i sestara. Tako su iz Ivankova došli dvije sestre i brat — Ana, Marija i Pero Cajbert.¹⁸¹

Tih dana je u Desetu diviziju došlo oko 600 novih boraca. Za tako velik priliv bile su zaslužne prije svega partijska i skojevska organizacija, a zatim USAOH, AFŽ, NOO i Narodni front, jer su dobro organizovali svoju aktivnost.

Veliki broj boraca stupio je iz srezova Đakovo, Vin-kovci, Županja, Vukovar i Osijek, a s područja Đakovštine, iz sela Levanjska Varoš, Slobodna Vlast i Đakovačka Breznica.¹⁸² U brigadama Desete divizije brojno stanje je naraslo na više od 1.000 boraca. Mnogi od tih mladića i devojaka ubrzo su počeli da postaju komandiri vodova i četa, delegati i politički komesari.

Već sutradan poslije borbi na Dilju, Dvadeset prva brigada je krenula u Požešku kotlinu. Pri povratku kroz sela južno od Papuka, u širem rejonu Venje-Hrnjavca,¹⁸³ Vetovo i Podgorje, partizanske jedinice su tučene artijerijskom vatrom. Treći bataljon je ušao u selo Venje, kao prethodnica. Patrola je bila neoprezna, a u selu se nalazila njemačka jedinica od oko 1.000 vojnika.¹⁸⁴ Bataljoni su izveli snažan nalet i odbacili neprijatelja iz sela. Dvadeset ljudi im je poginulo i dva zarobljena, a veći broj je ranjen. Zaplijenjeno je 10 pušaka, pištolj, jedan motocikl i šest tovarnih konja sa opremom.

¹⁸¹ Poslije rata sestre su se vratile u svoje selo, a Pero Cajbert, kapetan JNA, stradao je nesretnim slučajem 1955. godine u Sarajevu.

¹⁸² Tridesetog avgusta 1943. godine partizani su vršili novačenje djevojaka i mladića iz Dj. Bistrice, Sl. Vlasti i Levanjske Varoši, starih od 15 do 30 godina. Izvještaj II ustaškog zdruga, bojna relacija za avgust 1943. godine.

¹⁸³ Kao odmazdu na dejstvo 10. divizije, neprijatelj preduzima operaciju Herbst I (jesen 1) na diljsko područje krajem avgusta 1943. godine i u istočnom dijelu Požeške kotline, a u oktobru 1943. godine Herbst II (jesen 2). Operacijom je rukovodio general Brauner komandant 187. njemačke divizije. NAV-N-I-314/559-s-000 346.

¹⁸⁴ U bojnoj relaciji 187. njemačke divizije za avgust 1943. godine se navodi da su dijelovi divizije „Borbena grupa Požega“ i mala upućena iz Pleternice — Paka — Paučje imala sukob u selu Venju 31. 8. 1943. Na tom prostoru se nalazilo oko 5.000 partizana. Arhiv VII, sig. br. mikrofilm 515-5-6-50. Izvještaj 187. divizije o stanju na terenu Slavonske Požege, mikrofilm, Arhiv VII, sig. br. 315—458—60.

BROJNO STANJE I NAORUŽANJE BRIGADE IZGLEDALE SU
OVAKO:¹⁸⁵«

S a s t a v	po spisku		u rashodu		na licu	
	m	ž	m	ž	m	ž
— štab brigade	10	2	2	—	8	2
— 1. bataljon	305	28	46	5	259	23
— 2. bataljon	228	32	74	9	214	23
— 3. bataljon	234	25	20	6	214	19
— Mitrovaka četa	83	4	7	1	76	3
— Bolnička četa	66	21	4	6	62	15
— Pionirska četa	45	—	7	—	38	—
— Četa za vezu	61	1	5	1	56	—
— Prateći vod	31	—	3	—	28	—
— Agitprop	8	2	—	—	8	2
— Intendantura	4	2	—	—	4	2
SVEGA:	1.075	117	168	28	967	79

Naoružanje i municija — granate

— topova	1	29
— MNB lakih	1	9
— MNB teških	1	9
— mitraljeza	7	2.600
— puškomitraljeza	20	10.285
— PT mitraljeza	1	1.000
— PT pušaka	1	74
— karabina	505	15.360
— malihera	31	850
— šmajsera	2	100
— pištolja	36	347
— bombi lakih	112	—
— bombi teških	162	—

Stoke

— konja jahaćih	10
— sedla za jahanje	10
— konja tovarnih	35
— samara za konje	35
— konja teglećih	7

¹⁸⁵ U tabelarnom pregledu brojnog stanja 2. bataljona umjesto da stoji: u rashodu 14 muških, piše 74. Građa za HIS NOP-a u Slavoniji knjiga 7 dok. 87.

Brojno stanje brigade u to vrijeme, 1. 9. 1943. godine, bilo je: 1.046 drugova i drugarica. U njoj je bio 161 član KPJ i 167 članova SKOJ-a.

Sa tim brojnim stanjem i tim oružjem brigada je krenula na nove zadatke, u Moslavinu i Zagorje. U tom pohodu je pet boraca poginulo i sedam ranjeno. Poginuli su delegat voda Nada Jeluš iz Zagreba i desetar Stojan Carević, siromašni seljak, stari borac, rodom iz sela Šušnjara kod Slavonske Požege. Ispoljio je junaštvo bacivši na neprijatelja nekoliko bombi i tako omogućio svojoj desetini da se izvuče iz kritične situacije, ali je i sam poginuo. Među ranjenicima su bili i operativni oficir brigade Gojko Kovačević Plavi i operativni oficir Tomo Matošić.

Brigada nastavlja pokret,¹⁶⁶ a u zapadnom dijelu Požeške kotline će se odmarati do 6. 9. 1943. i spremati za slijedeće zadatke. Tu se razmjestila: u sela Brđane i Perence — Drugi bataljon, Treći u Lučince i Bratuljevce, a Prvi u Oljase.

¹⁸⁶ „Njemačke čete su poslije snažnog prodora zauzele 31. 8. 1943. selo Vetovo. Poginula isu 4, a ranjena 4 i nestala 4 vojnika. Oko 13 časova kod sela Drage i Stražemana zapažena je glavnina 17. i 21. brigade u pokretu ka Ravnoj gori." Isto kao pod 165.